

KUR'ÂN'IN KERÎM SIFATI

THE ATTRIBUTE "KARÎM" OF THE QUR'ÂN

Geliş Tarihi: 18.02.2022 Kabul Tarihi: 26.05.2022

✉ NUMAN ÇAKIR

DR. ÖĞR. ÜYESİ

BAYBURT ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ

orcid.org/0000-0002-4729-6721

numancakir@bayburt.edu.tr

ÖZ

Kur'ân'ın sahip olduğu özellikler Kur'ân'da bazen birkaç kelimeyle, bazen de geniş biçimde açıklanmıştır. Çeşitli âyetlerde Kur'ân kelimesinin sıfatı olarak "aceb", "arabî", "azîm", "hakîm", "kerîm", "mecîd", "mübîn" ve "zi'z-zikr" kelimeleri varit olmuştur. Vâkıa Süresinin 75-77. âyetlerinde yıldızların mevkilerine yemin edilerek Kur'ân'ın kerîm olduğu söylenmiş, böylece bir kitabın "kerîm" olarak nitelenmesi ilk defa Kur'ân'la başlamıştır. "Kerîm", zamanla Kur'ân'ın en fazla kullanılan sıfatı olmuştur. Zira müslümanlar Kur'ân'dan söz ederken ona saygı ve hürmet göstererek çoğunlukla "Kur'ân-ı Kerîm" derler. Kur'ân'ın "kerîm" sıfatının hangi anlama geldiği hususunda pek çok yorum yapılmıştır. Çünkü "kerîm" lafzının Arap dilinde birçok anlamı olup müfessirler onun anlamında fikir birliği edememişlerdir. Bu makalede Kur'ân'ın "kerîm" sıfatının onun hangi özelliğini ifade ettiği tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu maksatla önce "kerîm" lafzının Arap dilindeki anlamları gösterilmiş, ardından "kerîm" sıfatının Kur'ân'da hangi anlamlarda kullanıldığı incelenmiş, son olarak da Kur'ân'ın "kerîm" sıfatının anlamı hakkında müfessirler tarafından yapılan yorumlar ele alınıp değerlendirilerek bir neticeye varılmaya gayret edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Kur'ân, Sıfat, Kerîm, Cömert, Değerli, Şerefli, Yüce.

ABSTRACT

The characteristics of the Qur'ân are explained in the verses, sometimes in a few words, sometimes in detail. In different verses, the words "‘‘ajab", "‘‘arabî", "‘‘adhîm", "‘‘hakîm", "‘‘karîm", "‘‘majîd", "‘‘mubîn", and "‘‘dhi'dh-dhikr" are used as attributes of the word Qur'ân itself. In verses 75-77 of Sûrat al-Wâqî'a, Allah swore by the places of the stars and stated that the Qur'ân was the karîm, so that the characterization of a book as karîm is began with the Qur'ân for the first time. Muslims often say "Qur'ân Karîm" when they talk about the Qur'ân as an expression of respect and reverence. The commentators have said different things about the meaning of the attribute "karîm" of the Qur'ân. Because the word "karîm" has many meanings in Arabic. In this article, we tried to determine the meaning of the attribute "karîm" of the Qur'ân. For this purpose, we first explained the meanings of the word "karîm" in Arabic, then we dwelt on the meanings of the attribute "karîm" in the Qur'ân, and finally, we tried to decide by evaluating the comments of the commentators about the meaning of the attribute "karîm" of the Qur'ân.

Keywords: Tafsîr, Qur'ân, Attribute, Karîm, Generous, Precious, Glorious, Noble.

SUMMARY

The Almighty has introduced the Qur'ān by mentioning many names and attributes of his book in various verses. The words “‘ajab”, “‘arabī”, “‘adhīm”, “‘hakīm”, “‘karīm”, “‘majīd”, “‘mubīn”, and “‘dhi’dh-dhikr” were used as attributes of the word Qur'ān itself in the Qur'ān. Karīm is the most remarkable of these attributes. In verses 75-80 of Sūrat al-Wāqī‘a, the Almighty has said, *“Nay, I swear by the places of the stars. That certainly is a tremendous oath if you but knew. Most surely, it is Qur'ān karīm, in a well-guarded book, which none but the purified can touch it. A revelation from the Lord of all the worlds.”* In these verses, Almighty Allah has described the Qur'ān as karīm. With time, karīm has become the most favored attribute of the Qur'ān. Because Muslims often say “Qur'ān karīm” when they talk about the Qur'ān as an expression of respect and reverence. The commentators have said many things about the meaning of the attribute karīm of the Qur'ān or why this attribute was given to it. Because the word karīm has many meanings in Arabic and the commentators have not been able to get a consensus about its meaning. In this article, we tried to determine the meaning of the attribute karīm of the Qur'ān. For this purpose, we first explained the meanings of the word karīm in Arabic, then we dwelt on the meanings of the attribute karīm in the Qur'ān, and finally, we tried to decide by evaluating the comments of the commentators about the meaning of the attribute karīm of the Qur'ān.

In Arabic, the word karīm means generous, the one who benefits without waiting for any response, precious, honorable and glorious, good and beautiful, gracious and forgiving, merciful, and most famous. Linguistic scholars have said that the attribute karīm can characterize everything precious in its genus. The opposite of karīm is lāīm (i.e., low and highly stingy) or khasīs (i.e., vulgar and stingy).

The attribute karīm occurs in the Qur'ān in twenty-seven places, and its plural kirām occurs in three places. In the Qur'ān; Allah, the Qur'ān itself, al-‘arsh, the angels, the entrance of the believers to paradise, the provision and reward to be given to them in heaven, the word to be said to

the elderly parents, the letter sent by Hazrat Solomon to the queen of Sabā', the plants, etc. many things are characterized as karīm. Scholars have said that the attribute karīm is used in the Qur'ān in such meanings as valuable in the sight of God, the most virtuous, the great and the sublime, the beautified, the forgiving, and the acceptor repentances, according to its context.

Commentators have interpreted the meaning of the attribute karīm of the Qur'ān. Some of them have explained it by considering the primary sense of the word karīm, some of them have presented it by considering the superior features of the Qur'ān, and some of them have defined it based on momentous issues found in the Qur'ān. However, it is not very accurate to explain the attribute karīm by linking it to superior features of the Qur'ān or momentous issues found in the Qur'ān. Because Sūrat al-Wāqī'a, in which this verse is included, was revealed in the fifth or sixth year of the Prophet's mission in Mecca and the 46th place. Therefore, at that time, two-thirds of the Qur'ān had not yet been revealed; hence, it was not yet known precisely what features the Qur'ān had and what topics found in it. In addition, the commentators did not take into account the context of verse 77 of Sūrat al-Wāqī'a when they explain the meaning of the attribute karīm. Accordingly, to determine the meaning of the word karīm correctly, one should take the time to reveal these verses and their context. If these issues are taken into account, it can say that the Qur'ān is karīm in the sense of being precious and glorious in the sight of God. Many commentators have also expressed this in different ways. The context of these verses also supports this meaning. Because in the following verses, it is stated that the Qur'ān is in kitāb maknūn, that no one but the angels can touch it, and that it has been sent down from the Lord of the worlds, they denote that the Qur'ān is precious in the sight God. The fact that God called the night when he began to reveal the Qur'ān laylat al-Qadr also denotes that the Qur'ān is precious and glorious in the sight of God.

GİRİŞ

Bir şeyi tanımanın ilk adımı, onun isimlerini ve sıfatlarını bilmektir. Yüce Allah, Kur’ân’da kitabının isimlerini ve sıfatlarını açıklayarak onu tanıtmıştır. Kur’ân’da onun hangi isimlerinin geçtiği hususunda ihtilaf edilmiştir. Taberî (ö. 310/922), Yüce Allah’ın Hz. Peygamber’e indirdiği vahyini “Kur’ân, kitâb, furkân ve zıkr” diye isimlendirdiğini söylemiştir.¹ Mâverdi (ö. 450/1058) ve İbn Atıyye el-Endelüsî (ö. 541/1147), Taberî’nin bu görüşünü kabul etmiştir.² Zürkânî (ö. 1367/1948), nazm-ı kerîmin en meşhur isimlerinin “Kur’ân ve furkân” olduğunu, bazı müfessirlerin Allah’ın sıfatları çok olduğu halde celâl ve cemâl manasına dönmesi gibi Kur’ân’ın bütün isimlerinin bu iki isme döndüğünü söylediklerini, onun “kitâb, zıkr ve tenzîl” diye meşhur üç isminin daha olduğunu belirtmiştir.³ İbn Âşûr (ö. 1393/1973) da, Kur’ân’ın en meşhur isimlerinin “Kur’ân, tenzîl, kitâb, furkân, zıkr, vahiy ve kelâmullah” olduğunu kaydetmiştir.⁴ Ancak bazıları Kur’ân’ın isimlerini sayarken isim vermenin sınırlarını aşmış ve aşırı gitmişlerdir. Nitekim Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1209), Kur’ân’ın

¹ Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi’u’l-beyân ‘an te’vîli âyi’l-‘Kur’ân*, thk. Abdullâh b. Abdülmuhsin et-Türkî (Kâhire: Hicr li’t-Tıbbâ’a ve’n-Neşr ve’t-Tevzî’ ve’l-İ’lân, 1422/2001), 1/89.

² Ebü’l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Mâverdi, *en-Nüket ve’l-‘uyûn* (Beyrût: Dâru’l-Kütübî’l-‘İlmiyye - Müessesetü’l-Kütübî’s-Sekafıyye, ts.), 1/23; el-Kâdi Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib b. Atıyye el-Endelüsî, *el-Muharrerü’l-veciz fi tefsîri’l-kitâbi’l-‘azîz*, thk. Abdüsselâm Abdüşşâfi Muhammed (Beyrût: Dâru’l-Kütübî’l-‘İlmiyye, 1422/2001), 1/56. Ayrıca bk. Ebû Zeyd Abdurrahmân b. Muhammed b. Mahlûf es-Seâlibî, *el-Cevâhîrü’l-hisân fi tefsîri’l-‘Kur’ân*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd - Alî Muhammed Muavvaz (Beyrût: Dâru İhyâ’i’t-Türâsî’l-‘Arabî - Müessesetü’t-Târihi’l-‘Arabî, 1418/1997), 1/150.

³ Muhammed Abdülazîm ez-Zürkânî, *Menâhilü’l-‘irfân fi ‘ulûmi’l-‘Kur’ân*, thk. Ahmed b. Alî (Kâhire: Dâru’l-Hadis, 1422/2001), 1/13.

⁴ Muhammed Tâhir b. Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr* (Tunus: ed-Dâru’t-Tunûsiyye li’n-Neşr, 1984), 1/71-72.

otuz iki ismi;⁵ İbn Teymiyye (ö. 728/1328), kırk yedi;⁶ Şeyzele (ö. 494/1100), elli beş;⁷ Harâllî (ö. 637/1240), doksan küsur⁸ ve Necmeddin en-Nesefî (ö. 537/1142), yüz ismi olduğunu söylemiştir.⁹ Fîrûzâbâdî (ö. 817/1415) de, bir şeyin isimlerinin fazla olmasının müsemmânın şeref ve kemâline delâlet ettiğini, Kur'ân'ın isimlerinin çok olmasının onun şeref ve faziletini gösterdiğini, Allah'ın Kur'ân'ın yüz ismini zikrettiğini söylemiş; fakat onun Kur'ân'da geçen doksan üç ismini saymış ve hadislerde on altı isminin geçtiğini tespit etmiştir.¹⁰ Ancak Kur'ân'ın isimlerini sayarken aşırı gidenlerin onun isimleri diye zikrettikleri şeylerin çoğunun isim değil de, bir şekilde Kur'ân'a işaret eden kelimeler olduğu görülmektedir. Ayrıca onlar Kur'ân'da kelimelerin isim veya sıfat olarak kullanılma arasındaki farkı da dikkate almamışlardır. Mesela إِنَّهُ لَقُرْآنٌ كَرِيمٌ “*Muhakkak ki, o kerim Kur'ân'dır.*”¹¹ âyetinden “Kur'ân” ve “kerîm” kelimelerini، وَهَذَا ذِكْرٌ مُّبَارَكٌ أَنْزَلْنَاهُ “*Bu, bizim indirdiğimiz mübarek bir zikirdir.*”¹² âyetinden “zikr” ve “mübârek” kelimelerini alarak Kur'ân'ın isimlerinden saymışlardır. Bu âyetlerde “Kur'ân” ve “zikr” kelimeleri isim olduğu halde “kerîm” ve “mübârek” kelimelerinin sıfat olduğunda şüphe yoktur.¹³ Buna göre Kur'ân'ın sıfatlarını da, onun isimleri olarak zikretmişlerdir. Oysa isim ve sıfat, birbirinden farklı türler olup ayrı ele alınmaları gerekir.

Kur'ân'ın haiz olduğu özellikler farklı âyetlerde bazen birkaç

⁵ Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb* (Beyrût: Dâru'l-Fikr li't-Tıbâ'a ve'n-Neşr ve't-Tevzî', 1401/1981), 2/15-20.

⁶ Takıyyüddin İbn Teymiyye, *Mecmû'atü'l-fetâvâ* (Mansûra: Dâru'l-Vefâ li't-Tıbâ'a ve'n-Neşr ve't-Tevzî', 1426/2005), 14/7.

⁷ Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî 'ulûmi'l-Ḳur'ân* (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1422/2001), 1/343-346; Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî, *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Ḳur'ân* (Dimaşk: Dâru İbn Kesîr, 1422/2002), 1/159-164.

⁸ Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/343.

⁹ Ebû Hafs Necmüddîn Ömer b. Muhammed b. Ahmed en-Nesefî, *et-Teysîr fî't-tefsîr*, thk. Maher Edîb Habbûş (İstanbul: Dâru'l-Lübâb, 1440/2019), 1/5-6.

¹⁰ Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb el-Fîrûzâbâdî, *Beşâ'iru zevi't-temyiz fî letâ'ifi'l-kitâbi'l-azîz*, thk. Muhammed Alî en-Neccâr - Abdülâlim et-Tahavî (Beyrût: el-Mektebetü'l-İlmiyye, ts.), 1/88-96. Ayrıca bk. Şemseddin Muhammed b. Hamza Fenârî, *'Aynü'l-a'yân* (Dersââdet: Rifat Bey Matbaası, 1325/1908), 1/70-72.

¹¹ el-Vâkıa 56/77.

¹² el-Enbiyâ 21/50.

¹³ Zürkânî, *Menâhilü'l-irfân*, 1/13. Ayrıca bk. Subhî es-Sâlih, *Mebâhiş fî 'ulûmi'l-Ḳur'ân* (Beyrût: Dâru'l-İlm li'l-Melâyin, 1977), 21.

kelimeyle, bazen de geniş ve detaylı biçimde açıklanmıştır. Çeşitli âyetlerde bizzat Kur'ân kelimesinin sıfatı olarak “‘aceb”¹⁴ (acayip, hayrete düşüren, benzeri görülmemiş), “‘arabî”¹⁵ (Arapça), “‘azîm”¹⁶ (büyük, yüce, azametli), “‘hakîm”¹⁷ (hikmetli, hikmeti açıklayan, muhkem), “‘kerîm”¹⁸, “‘mecîd”¹⁹ (şanlı, şerefli, üstün), “‘mübîn”²⁰ (açıklayan, apaçık) ve “‘zi’z-zikr”²¹ (şanlı ve şerefli, öğüt ve uyarı dolu, hatırlatan) kelimeleri zikredilmiştir. Daha başka birçok âyette Kur'ân'ın pek çok özelliği anlatılmıştır, hatta onun özelliklerinden bahsedilmeyen sûre oldukça azdır.

Kur'ân'ın sıfatlarını özel olarak ele alıp inceleyen müstakil eser son zamanlara kadar yoktu. Bu konuda yakın zamanlarda makale ve tezler hazırlanmaya başlanmıştır.²² Kur'ân'ın sıfatları, ulûmü'l-Kur'ân eserlerinde²³ ve Kur'ân'ın isimleriyle ilgili eserlerde onun isimleri arasında ele alınmıştır.²⁴ Tefsir eserlerinde ise, Kur'ân'ın çeşitli sıfatlarla nitelendirildiği âyetler izah edilirken bu sıfatların hangi anlamda kullanıldığı açıklanmıştır. Mâtürîdî (ö. 333/944) ve Fahreddin er-Râzî gibi müfessirler, Kur'ân'ın sıfatları üzerinde genişçe durmuş ve bazı hususları dile getirmişlerdir. Nitekim Mâtürîdî, Kur'ân'ın “‘kerîm, mecîd ve hakîm” gibi sıfatlarla nitelendirilemeyeceğini, çünkü Kur'ân lafzının zaten sıfat

¹⁴ el-Cin 72/1.

¹⁵ Yûsuf 12/2; Tâhâ 20/113; ez-Zümer 39/28; Fussilet 41/3; eş-Şûrâ 42/7; ez-Zuhrûf 43/3.

¹⁶ el-Hicr 15/87.

¹⁷ Yâsîn 36/2.

¹⁸ el-Vâkıa 56/77.

¹⁹ Kâf 50/1; el-Burûc 85/21.

²⁰ el-Hicr 15/1; Yâsîn 36/69.

²¹ Sâd 38/1.

²² Bk. Mervân Nûrî İsmâîl, “Şifâtü'l-Kur'âni'l-Kerîm el-mukterine bi esmâ'ih (Dirâse mu'cemiyye)”, *Mecelletü Midâdi'l-Âdâb* 13 (2017), 83-121; Abdullah Kadioğlu, *Kur'ân'ın Sıfatları ve Kur'ân Tefsirine Etkisi* (Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015).

²³ Bk. Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/343-346; Süyûtî, *el-İtkân*, 1/159-164; Mennâ' Kattân, *Mebâhiş fi 'ulûmi'l-Kur'ân* (Kâhire: Mektebetü Vehbe, 2000), 16-18.

²⁴ Bk. Sâlih b. İbrâhim el-Büleyhî, *el-Hüdâ ve'l-beyân fi esmâ'i'l-Kur'ân* (Riyâd: Matbû'atu Câmi'atü'l-İmâm Muhammed b. Su'ûd el-İslâmiyye, 1404/1984), 1/173-281, 2/5-84; Âdem Bomba, *Esmâ'ü'l-Kur'âni'l-Kerîm ve esmâ'ü süverihî ve âyâtih* (Dubey: Merkezü Cum'atü'l-Mâcid li's-Sekâfe ve't-Türâs, 1430/2009), 28; Zülfikar Durmuş, *Kur'an'a Göre Kur'an* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2012), 129-162; Abdurrahman Çetin, “Kur'ân'a Göre Kur'ân'ın İsim ve Sıfatları”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/5 (1993), 68-98.

olup sıfatın başka bir sıfatla nitelendirilmesinin doğru olmadığını söylemiştir.²⁵ Ancak Kur'ân lafzının sıfat olduğu kesin değildir. Zira Kur'ân lafzının türü tam olarak vuzuha kavuşturulamamış; onun isim olduğu veya mastar olup ism-i mef'ûl anlamında olduğu ya da mastar olup sıfat manasında olduğu söylenmiştir.²⁶ O halde Kur'ân lafzının başka bir sıfatla nitelendirilmesinin bir problem teşkil ettiği söylenemez. Yine Mâtürîdî, şehâdet âleminde “kerîm, mecîd ve hakîm” gibi sıfatlarla nitelenecek kimsede bulunan bir fiil sebebiyle bunlarla nitelenmeyi hak ettiğini, Kur'ân'ın ise bu sıfatlarla nitelenmeyi hak edeceği bir fiilin olmadığını, bu nedenle bu sıfatların Kur'ân hakkında hangi anlamda kullanıldığının açıklandığını söylemiştir.²⁷ Onun söylediği bu husus doğrudur. Zira Kur'ân gelmeden önce Araplar'ın genelde insanlar için kullandıkları bu sıfatlar istiare yoluyla Kur'ân hakkında kullanılmıştır. Bu yüzden bu sıfatların Kur'ân hakkında kullanılınca hangi anlama geldiği ona uygun şekilde açıklanmıştır.

Müfessirler, Kur'ân'ın “kerîm, mecîd ve hakîm” gibi sıfatlarla nitelendirildiği âyetlerde geçen Kur'ân lafzının özel bir isim olduğunu, dolayısıyla Allah'ın kitabının tamamının bu sıfatlarla nitelendirildiğini düşünerek bu sıfatları yorumlamışlardır. M. Öztürk ise, Kur'ân'ın değişik sıfatlarla nitelendirildiği âyetlerdeki Kur'ân lafzının Hz. Peygamber'in şifâhî olarak tebliğ ettiği ilâhî kelâm (hitap) manasında olduğunu söylemiştir.²⁸ Ancak onun bu görüşünden Hz. Peygamber'in tebliğ ettiği ilâhî kelâmın sadece o kısmının bu sıfatlara sahip olup diğer kısımlarının söz konusu sıfatlara sahip olmadığı gibi bir netice çıkarılmamalıdır.

Yüce Allah Vâkıa Sûresinin 75-77. âyetlerinde yıldızların mevkilerine yemin ederek Kur'ân'ın kerîm olduğunu belirtmiş, böylece bir kitabın kerîm olarak nitelendirilmesi ilk defa Kur'ân'la başlamıştır. İnsanlar beğendikleri kitapları çok güzel, çok üstün ve çok faydalı gibi çeşitli sıfatlarla nitelendirerek öv-seler de, Kur'ân'dan önce bir kitabın kerîm sıfatıyla nitelendirildiği duyulmamıştır. Kerîm, zamanla Kur'ân'ın en meşhur ve

²⁵ Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân* (İstanbul: Mîzân Yayınevi, 2006), 5/142.

²⁶ Bk. Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 2/16, 29/191; Fîrûzâbâdî, *Beşâ'ir*, 1/84.

²⁷ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 17/153.

²⁸ Mustafa Öztürk, *Kur'an, Vahiy, Nüzûl* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016), 29.

en yaygın kullanılan sıfatı haline gelmiştir. Zira müslümanlar, Kur’ân’dan söz ederken ona saygı ve hürmet göstererek “Kur’ân-ı Azîm”, “Kur’ân-ı Azîz”, “Kur’ân-ı Hakîm”, “Kur’ân-ı Mecîd” ve “Kur’ân-ı Mübîn” gibi onu değişik sıfatlarla nitelendirirler de çoğunlukla “Kur’ân-ı Kerîm” derler.

Kerîm sıfatının Kur’ân’ın hangi özelliğini ifade ettiği veya onun niçin bu sıfatla nitelendirildiği konusunda tespit edebildiğimiz kadarıyla müstakil bir çalışma yoktur.²⁹ Tefsirlerde Vâkıa Sûresinin 77. âyeti izah edilirken Kur’ân’ın kerîm sıfatının hangi anlama geldiği konusunda birçok yorum yapılmıştır. Zira kerîm lafzı Arapça’da pek çok anlamda kullanılmakta olup müfessirler onun hangi anlama geldiğinde ittifak edememişlerdir. Bu nedenle müfessirlerin kerîm sıfatıyla ilgili yorumlarını ele almadan önce kerîm kelimesinin Arap dilindeki anlamlarını göstereceğiz ve kerîm lafzının Kur’ân’da hangi anlamlarda kullanıldığını inceleyeceğiz.

1. “Kerîm” Lafzının Arap Dilindeki Anlamları

يَكْرُمُ fiilinin mastarı; كَرَمًا ve كَرَمَةً şeklinde gelir.³⁰ “Kerem”; cömert olmak,³¹ kolaylıkla vermek,³² hiçbir menfaat gözetmeden gerekeni vermek,³³ değerli olmak,³⁴ izzetli olmak,³⁵

²⁹ Bu konuyla doğrudan alakalı olmayan iki makale yayımlanmıştır. Biri, “kerem” kökünün ve türevlerinin Arapça’daki anlamlarıyla ilgilidir. Bk. Ferit Dinçer, “KRM/ك ر م Köklü Türevlerin Sarfî Tahlili ve Anlamları”, *İslâmî İlimler Dergisi* 15/1 (Mart 2020), 139-175. Diğeri de, “kerem” kavramının Cahiliye ve Kur’ân’daki anlamları hakkındadır. Bk. Ali Kaya, “Câhiliyeden Kur’an’a Kerem Kavramı”, *Dergiabant* 9/1 (Mayıs 2021), 371-402.

³⁰ Seyyid Muhammed el-Murtazâ el-Hüseynî ez-Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-Kâmûs* (Kuveyt: et-Türâsü'l-'Arabî, 1421/2000), “kerem”, 33/335; Mütercim Âsım Efendi, *Kâmûsu'l-muhît Tercümesi*, ed. Mustafa Koç (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2014), “kerem”, 6/5182.

³¹ İbrâhim Mustafa vd., *el-Mu'cemü'l-Vasît* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1996), “kerem”, 2/784.

³² Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürçânî, *et-Ta'rifât* (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-'İlmiyye, 1424/2003), “kerem”, 184; Butrus el-Bustânî, *Muhîtu'l-Muhît* (Beyrût: Mektebetü'l-Lubnân, 1987), “kerem”, 777.

³³ Cürçânî, “kerem”, 184; Zebîdî, “kerem”, 33/335.

³⁴ Ahmed b. Muhammed b. Alî el-Feyyûmî, *el-Mişbâhu'l-münîr* (Beyrût: Mektebetü'l-Lubnân, 1987), “kerem”, 203; Âsım Efendi, “kerem”, 6/5181; İbrâhim Mustafa vd., “kerem”, 2/784.

³⁵ Feyyûmî, “kerem”, 203; Büstânî, “kerem”, 777; Âsım Efendi, “kerem”, 6/5181.

şerefli olmak³⁶ ve suçlunun hatasını bağışlamak³⁷ anlamlarına gelir. Bulut bol ve faydalı yağmur getirdiği zaman كَرِيمُ السَّحَابِ³⁸ birinin tarlasının bitkisi büyüyüp geliştiği zaman كَرِمَتْ أَرْضُ فُلَانٍ denilir.³⁹ “Kerem” ile asaletli olmak anlamı kastedilirse, onun aslı insanda bulunduğu halde at, deve, ağaç ve başka şeyler hakkında da kullanılabilir. Lugat âlimi İbnü'l-Arabî (ö. 231/846), atın “kerem”inin derisinin ince, tüylerinin yumuşak ve kokusunun hoş olması olduğunu belirtmiştir.⁴⁰ “Kerem”in zıddının ise, “لُؤْمٌ”⁴¹ (aşağılık ve aşırı cimrilik) veya “خَسَانَةٌ”⁴² (cimrilik ve bayağılık) olduğu söylenmiştir.

Nehhâs (ö. 338/950), keremin aslının şeref ve fazilet olup meyvesi çok olan hurma ağacına “nahletün kerîmetün”; faziletli, şerefli ve bağışlayan adama “racülün kerîmün” denildiğini zikretmiştir.⁴³ İbn Fâris (ö. 395/1004), keremin bir şeyin kendisindeki ve ahlakî huylardaki şeref olmak üzere iki aslı olduğunu kaydetmiştir.⁴⁴ Arap dili âlimi Kazzâz (ö. 412/1021) ise, onun aslının fazilet ve rif'at olduğunu söylemiştir.⁴⁵ Semîn el-Halebî (ö. 756/1355) ise, keremin aslının cömert olmak olduğunu, ayrıca güzel ahlaklı olmak olduğunun söylendiğini de belirtmiştir.⁴⁶

³⁶ el-Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî, *Kitâbü'l-'Ayn*, thk. Abdülhamîd Hindâvî (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1424/2003), “kerem”, 4/24; Âsım Efendi, “kerem”, 6/5181.

³⁷ Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekerîyyâ, *Mu'cemü mekâyisi'l-luğa*, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn (y.y.: Dâru'l-Fikr, 1399/1979), “kerem”, 5/172; Feyyûmî, “kerem”, 203.

³⁸ İbn Fâris, “kerem”, 5/172; İsmâîl b. Hammâd el-Cevherî, *eş-Şihâh: Tâcü'l-luğa ve Şihâhu'l-'Arabîyye*, thk. Ahmed Abdülgafûr Attâr (Beyrût: Dâru'l-İlm li'l-Melâyin, 1410/1990), “kerem”, 5/2020; Âsım Efendi, “kerem”, 6/5183.

³⁹ Zebîdî, “kerem”, 33/345; Âsım Efendi, “kerem”, 6/5183; İbrâhîm Mustafa vd., “kerem”, 2/784.

⁴⁰ Ebü'l-Hasen Alî b. İsmâîl ed-Darîr el-Mürsî (İbn Sîde), *el-Muhkem ve'l-muhtîlü'l-a'zam*, thk. Abdülhamîd Hindâvî (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1421/2000), “kerem”, 7/27; Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab* (Beyrût: Dâru Sâdır, ts.), “kerem”, 12/510; Zebîdî, “kerem”, 33/335.

⁴¹ Halîl b. Ahmed, “kerem”, 4/24; Cevherî, “kerem”, 5/2019; İbn Sîde, “kerem”, 7/27; Büstânî, “kerem”, 777; Âsım Efendi, “kerem”, 6/5181.

⁴² Âsım Efendi, “kerem”, 6/5181.

⁴³ Ebü Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâîl en-Nehhâs, *İ'râbü'l-Kur'an* (Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, 1429), 3/174.

⁴⁴ İbn Fâris, “kerem”, 5/171-172.

⁴⁵ Ebü'l-Hasen Burhânüddîn İbrâhîm b. Ömer b. Hasen el-Bikâî, *Naẓmü'd-dürer fi tenâsübi'l-âyât ve's-süver* (Kâhire: Dâru'l-Kitâbî'l-İslâmî, ts.), 13/197.

⁴⁶ Ahmed b. Yûsuf b. İbrâhîm Semîn el-Halebî, *Umdetü'l-huffâz*, thk. Muhammed Bâsil Uyûn es-Sûd (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1417/1996), “kerem”, 3/389.

Râgıb el-İsfahânî (ö. V/XI. yüzyılın ilk çeyreği), bazı âlimlerin keremin hürriyete benzediğini, ancak hürriyetin hem küçük hem büyük iyilikler için kullanıldığını, keremin ise Allah yolunda bir orduyu donatmak için para harcamak ve bir topluluğun kanının akmasını önleyecek diyeti üstlenmek gibi büyük iyiliklere mahsus olduğunu söylediklerini aktarmıştır.⁴⁷

“Kerem” kökünden türeyen “ikrâm” ve “tekrîm” kelimeleri, aynı anlamda olup hürmet etmek, yüceltmek⁴⁸ ve peşinden kusur gelmeyen bir faydayı insana ulaştırmak demektir.⁴⁹ Aynı kökten türeyen “tekerrüm” kelimesi, cömert gibi görünmek ve beri olmak anlamında olup birisi kusur ve noksanlığa sebep olan hallerden sakınıp uzaklaşmakla sanki nefesine ikram edip saygın oldu anlamında *تَكَرَّمَ فُلَانٌ عَمَّا يَشِبُّهُ* denilir.⁵⁰

“Kerem” kökünden türemiş sıfat-ı müşebbehe olan “kerîm” ise; eli açık ve cömert olan,⁵¹ karşılık beklemeden fayda veren,⁵² hayır ve şeref ile faziletin her çeşidini bir araya getiren,⁵³ iyi ve güzel,⁵⁴ bağışlayan,⁵⁵ müşfik ve merhametli⁵⁶ ve iyi namlı⁵⁷ anlamındadır. Ezherî (ö. 370/981), “kerîm”in övülen her şeyi içine alan bir isim

⁴⁷ Râgıb el-İsfahânî, *Müfredâtü l-fâzi'l-Kur'ân*, thk. Safvân Adnân Dâvûdî (Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 1423/2002), “kerem”, 707. Ayrıca bk. Semîn el-Halebî, “kerem”, 3/389; Firûzâbâdî, *Beşâ'ir*, 4/343; Zebîdî, “kerem”, 33/335.

⁴⁸ Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb el-Firûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muḥîṭ* (Beyrût: Dâru İhyâ'î't-Türâsî'l-'Arabî, 1424/2003), “kerem”, 1063; Zebîdî, “kerem”, 33/337; Âsım Efendi, “kerem”, 6/5183.

⁴⁹ Râgıb el-İsfahânî, “kerem”, 707.

⁵⁰ Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, *Tehzîbü'l-luġa*, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn (Kâhire: ed-Dâru'l-Mısriyye, ts.), “kerem”, 10/236; İbn Manzûr, “kerem”, 12/512; Zebîdî, “kerem”, 33/338; Âsım Efendi, “kerem”, 6/5183.

⁵¹ Âsım Efendi, “kerem”, 6/5183.

⁵² Cürçânî, “kerem”, 184.

⁵³ İbn Manzûr, “kerem”, 12/510. Ayrıca bk. Ebü'l-Kâsım İsmâîl b. Abbâd b. el-Abbâs et-Tâlekânî, *el-Muḥîṭ fi'l-luġa*, thk. Muhammed Hasan Âl-i Yâsîn (Beyrût: 'Âlemü'l-Kütüb, 1414/1994), “kerem”, 6/262.

⁵⁴ Sâhib b. Abbâd, “kerem”, 6/262; Mehmed b. Mustafa Vâni, *Vankulu Lugatı*, ed. Mustafa Koç (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2014), “kerem”, 2/2148.

⁵⁵ Sâhib b. Abbâd, “kerem”, 6/262; Cevherî, “kerem”, 5/2021; İbn Manzûr, “kerem”, 12/512; Vâni, “kerem”, 2/2148; Zebîdî, “kerem”, 33/337; Âsım Efendi, “kerem”, 6/5183.

⁵⁶ Penrice John, *Kur'an Sözlüğü*, çev. Ömer Aydın (İstanbul: İşaret Yayınları, 2010), “kerem”, 260.

⁵⁷ Vâni, “kerem”, 2/2148.

olduğunu söylemiştir.⁵⁸ Râgıb el-İsfahânî, kendi alanında şerefli olan her şeyin “kerîm” diye nitelendiğini belirtmiştir.⁵⁹ Zemahşerî (ö. 538/1144) de, “kerîm”in bir konuda beğenilen ve övülen her şeyin sıfatı olabileceğini; birinin iyiliği ve güzelliği beğenildiği zaman “vechün kerîmün”; bir kitabın manaları ve faydaları beğenildiği zaman “kitâbün kerîmün”; faydaları beğenilen bitkiye “nebâtün kerîmün” denildiğini zikretmiştir.⁶⁰ “Kerîm”in çoğulu ise “كَرَامٌ” ve “كَرْمَاءٌ” şeklinde gelir.⁶¹

Zeccâc (ö. 311/923), Muhammed b. Hasen el-Ahvel’den (ö. 287/900) naklederek kolay ve hızlı kırılan cevize “cevzetün kerîmetün” denildiğini, ona benzetilerek iyilik yapmakta hızlı olan kimsenin kerîm diye nitelendiğini, kerîmin asıl anlamının bu olduğunu söylemiştir.⁶²

Halîmî (ö. 403/1012) ise, kerîmin çok faydalı anlamında olduğunu; bu mananın Araplar’ın sütü çok olan, sağıcısına fazla süt veren, memelerini çekmeyen ve sütünü tutmayan koyuna “şâtün kerîmetün” demelerinden alındığını belirtmiştir.⁶³

Lugat âlimleri ise, kerîmin aslının sütü bol olduğu için kendisinden sağılan süte aldırılmıyormuş gibi sağılırken cömert görünen deveye “nâkatün kerîmetün” denilmesinden alındığını, ona benzetilerek hataları bağışlayan anlamında kullanıldığını söylemişlerdir.⁶⁴

Kerîm, hem Allah hem de insan ve eşya hakkında kullanılır. Ebû Hilâl el-Askerî (ö. 400/1009’dan sonra), Allah hakkında

⁵⁸ Ezherî, “kerem”, 10/234. Ayrıca bk. İbn Manzûr, “kerem”, 12/510.

⁵⁹ Râgıb el-İsfahânî, “kerem”, 707. Ayrıca bk. Semîn el-Halebî, “kerem”, 3/389; Fîrûzâbâdî, *Beşâ’ir*, 4/344.

⁶⁰ Ebû’l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf ‘an hakâ’iki gâvâmi’i’t-tenzîl ve ‘uyûni’l-eķâvil fi vücûhi’t-te’vil* (Beyrût: Dâru’l-Kütûbi’l-İlmiyye, 1424/2003), 3/291-292.

⁶¹ İbn Sîde, “kerem”, 7/27; Cevherî, “kerem”, 5/2019; İbn Manzûr, “kerem”, 12/510; Âsım Efendi, “kerem”, 6/5182.

⁶² Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî ez-Zeccâc, *Tefsîru esmâ’illâhi’l-hüsnâ*, thk. Ahmed Yûsuf ed-Dekkâk (Dimaşk: Dâru’l-Me’ mûn li’t-Türâs, 1395/1975), 50-51.

⁶³ Ebû Abdillâh Hüseyin b. Hasen el-Halîmî, *el-Minhâc fi şu’abi’l-îmân*, thk. Hilmî Muhammed Fûde (Beyrût: Dâru’l-Fikr, 1399/1979), 1/201.

⁶⁴ Râzî, *Meķâtîhu’l-ġayb*, 24/113-114. Ayrıca bk. Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm es-Sa’lebî, *el-Keşf ve’l-beyân*, thk. Ebû Muhammed b. Âşûr (Beyrût: Dâru İhyâ’i’t-Türâsi’l-‘Arabî, 1422/2002), 7/152.

kerîm denildiğinde azîz anlamında zâtî sıfat, cömert ve ihsan eden anlamında fiilî sıfat olduğunu söylemiştir.⁶⁵ Râgıb el-İsfahânî de, kerem Allah'ın sıfatı olduğunda açıkça görünen ihsanı ve nimet vermesi; insanın sıfatı olduğunda ise onda görünen güzel ahlak ve övülen davranışlar anlamına geldiğini ve bunlar açıkça görünmedikçe ona kerîm denilmeyeceğini belirtmiştir.⁶⁶ Kurtubî (ö. 671/1273) de, Araplar'ın keremi insan ve başka şeyler hakkında kullandıklarını; kerîm arz, kerîm ağaç, kerîm at ve kerîm nefis gibi şerefli olan ve kendisinden bir fayda ile hayır sâdır olan her şeyi kerîm olarak nitelediklerini; malların en değerlilerini kerâim diye adlandırdıklarını zikretmiştir.⁶⁷ T. W. Haig ise, kerîmin insanlar hakkında kullanıldığında cömert, müsamahakâr, muhterem, asil ve necip; eşya hakkında kullanıldığında bereketli, hürmete şayan, asil ve muhteşem anlamlarına geldiğini söylemiştir.⁶⁸

Ebû Bekir İbnü'l-Arabî (ö. 543/1148); Araplar'ın, usûlcülerin ve başkalarının kerîm hakkında birçok söz söyledikleri, onu her yönden ele aldıkları ve etrafında dolandıkları halde ona yaklaşmadıklarını ve onun birçok anlamı olduğunu söylemiştir.⁶⁹ Fîrûzâbâdî de, *Beşâ'ir* isimli eserinde kerîmin anlamı hakkında otuz görüş üzere ihtilaf edildiğini ve onları başka bir konuda zikrettiğini belirtmiştir.⁷⁰ Ancak kerîmin onun sözünü ettiği anlamları o eserinde bulamadık.⁷¹ Zebîdî (ö. 1205/1790) de, kerîmin anlamı hakkında otuz küsur görüş olduğunu ve onları hiçbir kitapta toplu görmediğini söyleyip bir araya getirmiştir. Kerîmin onun zikrettiği anlamları şunlardır: Hür, necîp, cömert, hoş kokulu, aslı temiz, rabbine muhalefet ederek bir şeyle kirlenmekten kendini koruyan, yumuşak kalpli, güzel ahlâklı, sabırlı, saygıdeğer ve asil, seçilmiş, süslenen, iyilik eden, yanında izzetli olan,

⁶⁵ Ebû Hilâl el-Askerî, *Kitâbü'l-Furûk*, thk. Muhammed İbrâhîm Selim (Kâhire: Dâru'l-İlm ve's-Sekâfe, ts.), 175.

⁶⁶ Râgıb el-İsfahânî, “kerem”, 707. Ayrıca bk. Zebîdî, “kerem”, 33/335; Âsım Efendi, “kerem”, 6/5181-5182.

⁶⁷ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Kurtubî, *el-Esnâ fî şerhi es-mâ'illâhi'l-hüsnâ*, thk. Muhammed Hasan Cebel (Tanta: Dâru's-Sahâbe li't-Türâs, 1416/1995), 1/99.

⁶⁸ T. W. Haig, “Kerim”, *MEB İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1977), 6/588.

⁶⁹ Kurtubî, *el-Esnâ*, 1/105.

⁷⁰ Fîrûzâbâdî, *Beşâ'ir*, 4/343.

⁷¹ Zaten *Beşâ'ir*, ortak bir çalışma ile kapsamlı ansiklopedik bir eser olarak hazırlanması düşünüldüğü halde tamamlanamamıştır. Bk. Hulusi Kılıç, “Fîrûzâbâdî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/143-144.

hac, cihad, üzerinde savaşılan at, kendisiyle su taşınan deve, reis, iffetli, güzel, acayip ve garip, âlim, değerli, bol yağmur, mu'ciz, istihza yoluyla zelil olan. Ayrıca Zebîdî, Kur'ân'da geçen kerîm sıfatından bazısının anlamını da açıklamıştır. Nitekim “kitabün kerîmün”, mühürlenmiş ve içindekiler güzel mektup; “Kur'ânün kerîmün”, içindeki hidâyet, beyân, ilim ve hikmetle övülen Kur'ân; “kavlün kerîmün”, kolay ve yumuşak söz; “rızkun kerîmün”, bol rızık; “medhalen kerîmen”, iyi ve güzel giriş anlamında olduğunu belirtmiştir.⁷²

Müslümanlar, kerem kökünden türemiş bazı kelimeleri saygı ve hürmet ifadesi olarak kullanırlar. Her hayrın sebebi ve kolaylaştırıcı olduğundan⁷³ veya keremde eşi ve benzeri olmadığı için Yüce Allah'a “Ekremü'l-ekremîn”;⁷⁴ azîz ve şerefli peygamber manasında Hz. Peygamber'e “Resûl-i Ekrem”; Kur'ân'a duyulan saygı sebebiyle onun âyetlerine “âyet-i kerîme” derler. Mekke; saygı değer, hürmete layık, mübarek ve yüce bir şehir olduğu için müslümanlar nezdinde umumiyetle “Mekke-i Mükerrreme” diye anılır.⁷⁵ Çocukluğunda putlara tapmadığı için Hz. Ali'nin (ö. 40/661) ismi zikredildiğinde “kerremellâhu vecheh” (Allah onu şerefli kılsın!) denilir.⁷⁶

2. “Kerîm” Sıfatının Kur'ân'daki Anlamları

Kur'ân'da “kerem” kökünden türemiş farklı kelimeler kırk yedi yerde zikredilmiştir. “Kerîm” sıfatı yirmi yedi yerde, onun çoğulu olan “kirâm” kelimesi üç yerde geçmiştir.⁷⁷ Kur'ân'da Allah,⁷⁸ Kur'ân'ın kendisi,⁷⁹ melekler,⁸⁰ arş,⁸¹ müminlerin cennete

⁷² Zebîdî, “kerem”, 33/348.

⁷³ Zeccâc, *Tefsîru esmâ'illâhi'l-hüsna*, 51.

⁷⁴ Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî, *Kitâbü'l-Esmâ' ve's-şifât*, thk. Abdullâh b. Muhammed el-Hâşidî (Cidde: Mektebetü's-Sevâdî li't-Tevzî', 1413/1993), 1/148.

⁷⁵ H. Lammens, “Mekke”, *MEB İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1978), 7/630.

⁷⁶ İsmâil Hakkı Bursevî, *Kitâbü'l-Furûk* (İstanbul: İşaret Yayınları, 2016), 240; Ethem Ruhi Fırlı, “Ali”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/374.

⁷⁷ Bu âyetler için bk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, *el-Mu'cemü'l-müfehres li-elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm* (Kâhire: Dâru'l-Hadîs, 1422/2001), “kerem”, 706.

⁷⁸ en-Neml 27/40; el-İnfîtâr 82/6. Ayrıca bk. er-Rahmân 55/27, 78; el-Alak 96/3.

⁷⁹ el-Vâkıa 56/77.

⁸⁰ Yûsuf 12/31. Ayrıca bk. Abese 80/16; el-İnfîtâr 82/11.

⁸¹ el-Mü'minûn 23/116. Bu âyette geçen “rabbü'l-'arşi'l-kerîm” ifadesindeki “kerîm” kelimesi, kıraat imamlarının farklı okumalarına bağlı olarak “rab” veya “arş” keli-

girmesi,⁸² müminlere verilecek rızık⁸³ ve ecir,⁸⁴ Hz. Süleyman'ın Sebe' melikesine gönderdiği mektup,⁸⁵ Firavun'un kavminden geride kalan makamlar,⁸⁶ yaşlı ebeveyne söylenecek söz⁸⁷ ve yer-yüzünde büyüyen bitkiler⁸⁸ “kerîm” sıfatıyla nitelenmiştir. Ayrıca “resûlün kerîmün” (kerîm elçi) ifadesi bir yerde Hz. Musa hakkında,⁸⁹ iki yerde ise Cebrâîl veya Hz. Peygamber hakkında kullanılmıştır.⁹⁰

Kerîm sıfatının Kur'ân'da nitelediği şeye ve geçtiği âyetin bağlamına göre hangi anlama geldiği âlimler tarafından incelenmiştir. Nitekim Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767), “kerîm”ın Kur'ân'da güzel, mevki ve şeref bakımından Allah katında değerli, mütekerrim yani cömert gibi davranan, teslim olan, bağışlayan ve faziletli anlamında kullanıldığını söylemiştir.⁹¹

İbn Kuteybe (ö. 276/889) ise, “kerîm” sıfatının Kur'ân'da şerefli ve faziletli, bağışlayan, keremi çok olan, çok ve bol, güzel anlamlarında kullanıldığını söylemiş; farklı anlamlarda kullanılsa da onun asıl anlamının şeref olduğunu belirtmiştir.⁹²

Fîrûzâbâdî ise, “kerem” kökünün Kur'ân'da on iki manada kullanıldığını söylediğini belirtmiş ve onları şöyle sıralamıştır: *“Şüphesiz Allah katında en kerîminiz,*

mesinin sıfatı olmaktadır.

⁸² en-Nisâ 4/31.

⁸³ el-Enfâl 8/4, 74; el-Hac 22/50; Nûr 24/26; el-Ahzâb 33/31; Sebe' 34/4.

⁸⁴ el-Ahzâb 33/44; Yâsîn 36/11; el-Hadîd 57/11, 18.

⁸⁵ en-Neml 27/29.

⁸⁶ eş-Şuarâ' 26/58; ed-Duhân 44/26.

⁸⁷ el-İsrâ 17/23.

⁸⁸ eş-Şuarâ' 26/7; Lokmân 31/10.

⁸⁹ ed-Duhân 44/17.

⁹⁰ el-Hâkka 69/40; et-Tekvîr 81/19.

⁹¹ Ebû'l-Hasen Mukâtil b. Süleymân, *el-Vücûh ve'n-nezâ'ir fi'l-Kur'âni'l-'Azîm*, thk. Hâtim Sâlih ed-Dâmin (Dubey: Merkezü Cum'ati'l-Mâcîd li's-Sekâfe ve't-Türâs, 1427/2006), “el-kerîm”, 161-162. Ayrıca bk. Ebû Abdillâh Hüseyin b. Muhammed ed-Dâmegânî, *Kâmusü'l-Kur'ân: İslâhu'l-vücûh ve'n-nezâ'ir fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, thk. Abdülazîz Seyyidü'l-ehl (Beyrût: Dâru'l-'İlm li'l-Melâyin, 1983), “kerem”, 402-403; Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Cevzî el-Kureşî el-Bağdâdî, *Nüzhetu'l-a'yûni'n-nevâzir fi'ilmî'l-vücûh ve'n-nezâ'ir*, thk. Muhammed Abdülkerîm Kâzım er-Râdî (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1407/1987), “el-kerîm”, 521-522.

⁹² Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî, *Te'vilü müşkilî'l-Kur'ân*, thk. Seyyid Ahmed Sakr (Kâhire: Dâru't-Türâs, 1393/1973), 494-495.

takvâda en ileri olanınızdır."⁹³ âyetinde en şerefli ve en faziletli anlamındadır. *لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَرِيمٌ* "Onlar için mağfiret ve kerîm rızık vardır."⁹⁴ âyetinde azîz ve azîm manasındadır. *وَنُدْخِلْكُمْ مَدْخَلًا كَرِيمًا* "Sizi kerîm bir yere yerleştiririz."⁹⁵ âyetinde süslenmiş ve güzelleştirilmiş anlamında; *فَأَنْبَتْنَا فِيهَا مِنْ كُلِّ زَوْجٍ كَرِيمٍ* "Orada her kerîm çiftten büyüttük."⁹⁶ âyetinde güzel manasındadır. *إِنِّي أَلْفِي إِلَيَّ* "Bana kerîm bir mektup bırakıldı."⁹⁷ âyetinde acayip ve garip manasındadır. *إِنَّهُ لَقُرْآنٌ كَرِيمٌ* "Şüphesiz o kerîm Kur'ân'dır."⁹⁸ âyetinde nazmı mu'ciz olan manasındadır. *ذُقْ إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْكَرِيمُ* "Tat bakalım, hani sen azîz ve kerîm idin."⁹⁹ âyetinde istihza yoluyla zelil ve hakir olan manasındadır. *O, kerîm bir elçinin sözüdür.*"¹⁰⁰ âyetinde Cebrâîl anlamındadır.

(16) *كِرَامٍ بَرَرَةٍ* (15) *بِأَيْدِي سَفَرَةٍ* "Kerîm ve itaatkâr kâtiplerin elleriyle (kaydedilmiş)."¹⁰¹ âyetinde melekût meleği manasındadır. *كَاتِبِينَ* "Kerîm yazıcılar ..."¹⁰² âyetinde âdemoğullarıyla vazifeli melekler manasındadır. İsrâ Sûresinin 70. âyetinde "kerreme" fiili, âdemoğlu manasındadır. *إِنْ هَذَا إِلَّا مَلَكٌ كَرِيمٌ* "Bu, ancak kerîm bir melektir."¹⁰³ âyetinde çok doğru sözlü Yûsuf anlamındadır. *وَمَنْ يَأْتِيَا* "Şüphesiz rabbîm zengin ve kerîmdir."¹⁰⁴ ve *أَيُّهَا الْإِنْسَانُ مَا غَرَّبَكَ بِرَبِّكَ الْكَرِيمِ* "Ey insan, kerîm rabbîn hakkında seni ne aldattı?"¹⁰⁵ âyetlerinde azîm, gaffâr ve tevvâb manasındadır.¹⁰⁶ Ancak Fîrûzâbâdî'nin zikrettiği bu anlamların bazısında kapalılık ve belirsizlik vardır. Mesela Hâkka Sûresinin 40. âyeti ile Tekvîr Sûresinin 19. âyetindeki "resûlün kerîmün" ifadesinin Cebrâîl manasında olduğunu söylemiş, kerîmin buradaki anlamını açıklamamıştır. Kerîm burada azîz anlamında olup "resûlün kerîmün"

⁹³ el-Hucurât 49/13.

⁹⁴ el-Enfâl 8/74.

⁹⁵ en-Nisâ 4/31.

⁹⁶ Lokmân 31/10.

⁹⁷ en-Neml 27/29.

⁹⁸ el-Vâkıa 56/77.

⁹⁹ ed-Duhân 44/49.

¹⁰⁰ el-Hâkka 69/40; et-Tekvîr 81/19.

¹⁰¹ Abese 80/15-16.

¹⁰² el-İnfitâr 82/11.

¹⁰³ Yûsuf 12/31.

¹⁰⁴ en-Neml 27/40.

¹⁰⁵ el-İnfitâr 82/6.

¹⁰⁶ Fîrûzâbâdî, *Beşâ'ir*, 4/344-345.

ile Cebrâîl veya Hz. Peygamber kastedilmiştir. Yine Abese Sûresinin 16. âyetindeki “kirâm” kelimesinin melekût meleği manasında olduğunu söylemiştir. Oysa “kerîm”in çoğulu olan “kirâm” kelimesi, önceki âyette geçen “sefere” kelimesinin sıfatı olup Allah katında değerli ve şerefli anlamındadır. Yine İsrâ Sûresinin 70. âyetindeki “kerreme” fiilinin âdemoğlu manasında olduğunu belirtmiştir. Fakat “kerreme” fiili o âyette (âdemoğlunu) şerefli kılmak anlamındadır. Yûsuf Sûresinin 31. âyetindeki “melekün kerîmün” ifadesinin çok doğru sözlü Yûsuf manasında olduğunu söylemiştir. Hâlbuki bu âyette “kerîm”, meleklerin sıfatı olup güzel veya şerefli anlamındadır. Bu âyette Azîz’in hanımını kınayan kadınların Hz. Yûsuf’un güzelliğini görünce onun bir insan değil, ancak kerîm bir melek olduğunu söyledikleri anlatılmıştır. Ayrıca Fîrûzâbâdî, Kur’ân’da geçen kerîm sıfatından bazısının anlamını açıklamamıştır. Mesela *“İkisine (anne-babana) kerîm söz söyle!”*¹⁰⁷ âyetindeki “kerîm söz” hakkında bir şey dememiştir. Katâde’nin (ö. 117/735) “kerîm söz”ün yumuşak ve kolay söz olduğunu söylediği nakledilmiştir.¹⁰⁸

Kur’ân semantiği konusundaki çalışmalarıyla tanınan Japon şarkiyatçı İzutsu’ya (ö. 1993) göre kerîm, cahiliye devrinde çok önemli anahtar bir kelime olup asaletli olan ve bütün malını harcayacak kadar cömert olan anlamındaydı. Onlar israf derecesinde cömertlik yapmayı en büyük meziyet sayarlar, onu savaştaki cesaret ve kahramanlığa denk görürler, atalarından gelen şereflerini korumak ve övünmek için böyle davranırlardı. Bu yüzden Kur’ân, onların bu davranışlarını gerçek bir fazilet, hatta hakiki cömertlik bile saymamıştır. Kur’ân’a göre kerîm, en büyük şeref olan Allah’ın rızasını kazanmak için malını harcayan, israf ile cimrilik arasında bir yol tutarak mutluluğa ermek isteyen ve takvâ ile hareket edendir.¹⁰⁹

Kerîm sıfatının Kur’ân’da hangi anlamlarda kullanıldığından genel olarak bahsettikten sonra Kur’ân’ın kerîm olarak nitelendirildiği âyet üzerinde durup asıl konumuz olan Kur’ân’ın kerîm sıfatının anlamıyla ilgili müfessirlerin yorumlarını inceleyeceğiz.

¹⁰⁷ el-İsrâ 17/23.

¹⁰⁸ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 14/549; Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî İbn Ebû Hâtîm, *Tefsîrû’l-Kur’âni’l-azîm*, thk. Es’ad Muhammed et-Tayyib (Mekke: Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, 1417/1997), 7/2324.

¹⁰⁹ Toshihiko İzutsu, *Kur’ân’da Allah ve İnsan*, çev. Süleyman Ateş (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1975), 42-44.

3. Kur'ân'ın “Kerîm” Sıfatının Anlamı

“Kerîm” lafzı, Kur'ân'da bir yerde Kur'ân'ın kendi sıfatı olarak zikredilmiştir. O da, Vâkıa Sûresinin 77. âyetindedir. Bu âyet kendinden önceki ve sonraki âyetlerle konu ve anlam bakımından bütünlük içinde olduğundan bu sûrenin 75-80. âyetleri birlikte ele alınacaktır. Bu konuyla ilgili başka âyet bulunmadığı için çalışmamız bundan sonra bu âyetler ekseninde devam edecektir. Bundan dolayı çalışmamızın sonraki kısımlarında bu âyet denildiği zaman Vâkıa Sûresinin 77. âyeti, bu âyetler denildiği zaman da aynı sûrenin 75-80. âyetleri kastedilecektir.

Kur'ân'ın kerîm olarak nitelendirildiği âyetle bütünlük arz eden âyetler şöyledir:

فَلَا أَقْسِمُ بِمَوَاقِعِ النُّجُومِ (75) وَإِنَّهُ لَقَسَمٌ لَوْ تَعْلَمُونَ عَظِيمٌ (76) إِنَّهُ لَفَرُّانٌ كَرِيمٌ (77) فِي كِتَابٍ مَكْنُونٍ (78) لَا يَمَسُّهُ إِلَّا الْمُطَهَّرُونَ (79) تَنْزِيلٌ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ (80)

“Hayır, yıldızların mevkilerine yemin ederim. Hakikaten bu, eğer bilerseniz, çok büyük bir yemindir. Şüphesiz o, kerîm Kur'ân'dır. Korunmuş bir kitaptadır. Temizlenenlerden başkası ona dokunamaz. Âlemlerin rabbinden indirilmiştir.”¹¹⁰

Bu âyetlerin nüzûl sebebi hakkında İbn Abbâs'tan nakledildiğine göre, Hz. Peygamber zamanında yağmur yağması üzerine şöyle buyurmuştu: “(Bu yağmur sebebiyle) insanlardan bazısı şükreden, bazısı küfreden oldu. Bazısı, ‘Bu, Allah'ın rahmetidir.’ dedi. Bazısı, ‘Şu, şu yıldızın kayması doğru çıktı.’ dedi.” Bunun üzerine bu âyetler indi.¹¹¹ Buna benzer bir rivâyet, bu sûrenin 81. âyeti hakkında nakledilmiştir. Nitekim İbn Ebû Hâtim (ö. 327/938), Tebük gazvesinde ensardan münafıklıkla itham edilen birinin filan yıldızın kaymasıyla yağmur yağdığını söylemesi üzerine bu sûrenin 81. âyetinin indiğini nakletmiştir.¹¹² Bu ve önceki rivâyet, 81. âyetin muhtevasıyla uyumlu olduğu için bu âyetin sebab-i nüzulü olarak kabul edilmesi daha uygun olur.

¹¹⁰ el-Vâkıa 56/75-80.

¹¹¹ Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc, *Şahîhu Müslim* (Riyâd: Dâru Taybe, 1427/2006), “İmân”, 32 (No. 127).

¹¹² İbn Ebû Hâtim, *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-'azîm*, 10/3335. Ayrıca bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 22/369-372.

Bu âyetlerde Kur'ân hakkında çeşitli iddialar öne süren müşriklere hitap edilerek Kur'ân'ın bazı özellikleri açıklanmıştır. Müşrikler cinlerin ve şeytanların kâhinlere gökten haber getirdiğine, her şaire ilham veren şeytanlarının bulunduğu inanıyordu. Kur'ân'ın da Hz. Peygamber'e şeytanlar tarafından indirildiğini iddia ediyorlardı.¹¹³ Onların bu iddialarını reddedip onları yeminle ikna etmek üzere önce yıldızların mevkilerine¹¹⁴ yemin edilmiş;¹¹⁵ sonra bir ara cümle getirilerek bunun büyük bir yemin olduğu belirtilmiştir. Ardından yemin edilen şeyin önemini vurgulamak için “*Eğer bilerseniz*” denilerek başka bir ara cümle getirilmiştir. Daha sonra “*Şüphesiz o kerîm Kur'ân'dır.*” buyru olarak yeminin cevabı açıklanmıştır. Sonra “*(O,) kitâb-ı meknûndadır.*” buyrulmuştur. “Meknûn”, mahlûkattan gizlenmiş¹¹⁶ veya korunmuş¹¹⁷ anlamında olup kitâb-ı meknûn ile levh-i mahfûz veya mushafın kastedildiği söylenmiştir.¹¹⁸ Fakat bu âyetin bağlamından kitâb-ı meknûnun levh-i mahfûz olduğu anlaşılmaktadır. Kur'ân'ın kitâb-ı meknûnda bulunması, onun ikinci özelliği olup Allah katında korunduğunu ifade eder. Bilâhare “*Temizlenenler-*

¹¹³ Bk. Taberî, *Câmi 'u'l-beyân*, 22/363; Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâil b. Şihâbid-dîn Ömer b. Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-'azîm*, thk. Sâmî b. Muhammed es-Selâme (Riyâd: Dâru't-Taybe, 1420/1999), 7/544; Hayreddin Karaman vd., *Kur'an Yolu* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2012), 5/230.

¹¹⁴ “Mevâki 'i'n-nücûm”un yıldızların doğduğu veya battığı yerler, menzil ve yöreleri, akan yıldızların düştüğü yerler veya kıyamet günü saçılacakları yerler olduğu söylenmiştir. Onun Kur'ân'ın nücûmen indirilmesi veya indirilmiş bölümleri ya da onun nücûmunun vuku bulduğu vakitler olduğu da belirtilmiştir. Bk. Taberî, *Câmi 'u'l-beyân*, 22/359-360; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/456-457; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 29/189. Bu son yoruma göre, burada hem Kur'ân'a yemin edilmiş hem de yeminin cevabı Kur'ân olmuştur. Fakat bu âyetlerde Kur'ân'ın Allah kelâmı olduğuna inmayan müşriklere hitap edilmiş olup onların şâir veya kâhin sözü olduğunu iddia ettikleri Kur'ân'a hem yemin edildiğini, hem de bir ara cümleyle “*Bu, eğer bilerseniz, büyük bir yemindir.*” denildiğini farz etmek, totolojik bir önerme olduğu için çok isabetli değildir. Bk. *Kur'an-ı Kerim Meali*, çev. Mustafa Öztürk (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016), 604.

¹¹⁵ “Felâ uksimu” ifadesinin “*Hayır, iş zannettikleri gibi değil, yemin ederim ki, ...*” manasında olduğu söylenmiştir. Bu konudaki diğer görüşler için bk. Sadık Kılıç, *Yemin Olsun ki -Aksamu'l-Kur'an-* (İstanbul: İhtar Yayıncılık, 1996), 29-32.

¹¹⁶ Ebü'l-Hasen Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, thk. Abdullâh Mahmûd Şehhâte (Beyrût: Dâru İhyâ' i't-Türâsi'l-'Arabî, 1423/2002), 4/224.

¹¹⁷ Ebü İshâk İbrâhîm b. es-Serî ez-Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbüh*, thk. Abdülcelîl Abdüh Şelebî (Beyrût: 'Âlemü'l-Kütüb, 1408/1988), 5/115.

¹¹⁸ Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Cevzî, *Zâdü'l-mesîri fi 'ilmi't-tefsîr* (Beyrût: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1404/1984), 8/151.

den başkası ona dokunamaz.” buyrulmuştur. Bu âyetteki “el-mu-tahherûn” (temizlenenler) kelimesiyle meleklerin veya insanların kastedildiği söylenmişse¹¹⁹ de, birçok müfessir onunla meleklerin kastedildiğini belirtmiştir.¹²⁰ Buna göre bu âyette meleklerden başkasının levh-i mahfûza dokunamayacağı ve Kur’ân’ın, Hz. Peygamber’e ulaştırılmasında meleklerden başkasının rolünün olmadığı anlatılmıştır. Bu da, Kur’ân’ın üçüncü özelliği olup müşriklerin Kur’ân’ın Hz. Peygamber’e şeytanlar tarafından indirildiği iddialarına bir reddiyedir. Bu âyette müslümanların mushafa abdestsiz dokunmalarının kastedildiği söylenmişse¹²¹ de, bu görüş âyetin bağlamına uymamaktadır.¹²² Daha sonra “(O,) âlemlerin rabbinden indirilmiştir.” buyrulmuştur ki, bu da Kur’ân’ın dördüncü özelliği olup onu yüceltmek için getirilmiştir. Bir sözün büyüklüğü söyleyenin büyüklüğü ile ölçüldüğünden Kur’ân’ın büyüklüğü âlemlerin rabbinden indirildiği söylenerek açıklanmıştır.¹²³ O halde bu âyetlerde Kur’ân’ın kerim olması, ki-

¹¹⁹ Bk. İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 8/152.

¹²⁰ Taberî, *Câmi u'l-beyân*, 22/364-365; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 9/219; Muhyissünne Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mes'ûd el-Begavî, *Me'âlimü't-tenzil*, thk. Muhammed Abdullah en-Nemr vd. (Riyâd: Dâru Taybe li'n-Neşr ve't-Tevzî', 1409/1989), 8/23; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm*, 7/544.

¹²¹ Bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 9/220; Kurtubî, *el-Câmi'*, 20/221; Ebü'l-Berekât Abdullâh b. Ahmed b. Mahmûd en-Nesefî, *Medârikü't-tenzil ve haşkâ'îku't-te'vil* (Beyrût: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1419/1998), 3/429; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm*, 7/545.

¹²² Zira bu âyetten önceki âyetlerde müşriklere hitap edilerek Kur’ân’ın kerim olduğu ve kitâb-ı meknûnda bulunduğu söylenmiştir. “Kitâb-ı meknûn” ile mushaf kastedilmiş olamaz. Çünkü bu sûre Mekki olup bu âyetler indiği zaman mushaf henüz ortada yoktu. Kur’ân Hz. Ebû Bekir’in halifelğinde mushaf haline getirilmiştir. Kur’ân’ın daha sonra mushaf haline getirileceği dikkate alınarak böyle denildiği düşünülebilirse de, bu âyette mevcut durum açıklandığı açıktır. Bk. İbn Kayyim el-Cevziyye, *Bedâi'u't-tefsîr*, thk. Yüsrî Seyyid Muhammed - Sâlih Ahmed eş-Şâmî (Riyâd: Dâru İbnü'l-Cevzî, 1427/2006), 3/118. Ayrıca bu sûrenin 80. âyetinde Kur’ân’ın âlemlerin rabbinden indirildiğinin söylenmesi, yine bu sûrenin 81-82. âyetlerinde onların bu sözü yani Kur’ân’ı küçümsedikleri ve ondan nasiplerini onu yalanlamaktan ibaret kıldıklarının belirtilmesi de, burada müşriklere hitap edildiğini gösterir. O halde bu âyetin bağlamı dikkate alınırsa onda mushafa abdestsiz dokunmanın kastedildiği söylenemez. Şunu da belirtelim ki, Allah katında bu kitaba nasıl temiz olanlardan başkası dokunamazsa dünyada da müslümanların ona abdestsiz dokunmaktan kaçınmaları gerekir. Bk. Ebü'l-A'îlâ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, çev. Muhammed Hal Kayanî vd. (İstanbul: İnsan Yayınları, ts.), 6/108. Dolayısıyla İslâm âlimlerinin bu âyete atıfla mushafa abdestsiz dokunmanın caiz olmadığını söylemeleri, kesinlikle isabetlidir. Zira Kur’ân ve onun iki kapak arasında toplanmasıyla oluşan mushaf, her türlü saygı ve hürmete layıktır.

¹²³ Mehmet Vehbi, *Hulâsâtü'l-beyân fi tefsîri'l-Kur'ân* (İstanbul: Üçdal Neşriyat, ts.), 14/5747.

tab-ı meknûnda bulunması, meleklerden başkasının ona dokunamaması ve âlemlerin rabbinden indirilmesi şeklinde dört özelliği anlatılmıştır.

إِنَّهُ لَفُرْآنٌ كَرِيمٌ âyetindeki “/hu” zamirinin mercii hakkında iki görüş vardır. Birincisine göre, onun mercii bilinen bir şey olup Hz. Peygamber’e indirilen kelâmdır. Zira müşrikler Kur’ân’ın şiir ve sihir olduğunu iddia ediyorlardı. Yüce Allah onların bu iddialarını reddederek “Şüphesiz o kerîm Kur’ân’dır.” buyurmuştur.¹²⁴ İkinci görüşe göre ise, onun mercii bundan önceki âyetlerde anlatılan tevhid, haşır, onlarla ilgili delil ve yeminlerdir. Çünkü müşrikler bunların Hz. Peygamber’in sözü olduğunu ileri sürüyorlardı. Bunun üzerine Yüce Allah “O (önceki âyetlerde anlatılanlar), kerîm Kur’ân’dır.” buyurmuştur.¹²⁵ Ancak bu âyetlerin asıl konusu Kur’ân olduğundan bu zamirin Kur’ân’a raci olması daha isabetli görünmektedir.

Bu âyette Kur’ân kerîm sıfatıyla nitelendirilmiştir. Fahreddin er-Râzî, sıfatın ekseriyetle bir şeyi benzerlerinden ayırt etmek için, bazen de övmek için getirildiğini belirtmiştir. Kur’ân’ın kerîm sıfatının onu övmek için getirildiği açıktır. Ancak “Kur’ân” kelimesinin okunan şeyin ismi olduğu kabul edilirse, kerîm sıfatı Kur’ân’ı okunan başka şeylerden ayırt etmek için getirilmiş olur. Kur’ân kelimesinin okunan şeyin ismi olduğunun delili ise, *“Eğer bir okuyuşla dağlar yürütülseydi, ...”*¹²⁶ âyetidir.¹²⁷ Ancak bu âyetteki Kur’ân lafzı özel isim olarak da kabul edilebilir. “Kur’ân” kelimesinin Kıyâmet Sûresinin 17-18. âyetlerinde “kare’e” fiilinin mastarı olduğu söylenmişse¹²⁸ de, Vâkıa Sûresinin 77. âyetindeki “Kur’ân” kelimesi müfessirler tarafından son ilâhî kitabın özel ismi kabul edilerek kerîm sıfatı ona göre yorumlanmıştır.

Yine Fahreddin er-Râzî’nin belirttiğine göre, bir şeydeki kemâli övmek, ya hissî ya da aklî olur. Hissî olan, lafızla açıklanıp vuzuha kavuşturulur. Aklî olan ise, hislerden gizli kaldığı

¹²⁴ İbn Atıyye, el-Muharrerü'l-vecîz, 5/251; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 29/191; İbn Kayyim, *Bedâi'u't-tefsîr*, 3/114.

¹²⁵ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 29/191.

¹²⁶ er-Ra'd 13/31.

¹²⁷ Bk. Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 28/148.

¹²⁸ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 29/92. Ayrıca bk. Aydın Kudat, *Kırâatları Hücetlendirmede Dilbilim Olgusu* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016), 5-6.

için kapsamlı bir kelimeyle ona işaret edilir. Kerem de, Araplara göre övgü sıfatlarının en meşhurlarındandır.¹²⁹ Kur'ân'ı aklî yönden öven kerîm sıfatının hangi anlama geldiği veya onun niçin bu sıfatla nitelendirildiği konusunda müfessirler birçok yorum yapmışlardır. Sayısı otuza varan bu yorumları dört ana başlık halinde ele alacağız. Birbirine yakın veya benzer yorumları aynı başlık altında bir araya getirip onların Vâkıa Sûresinin 77. âyetinin bağlamına ve kerîm lafzının anlamlarına uygunluğu açısından inceleyeceğiz, böylece hangi yorumun daha tercihe şayan olduğunu belirlemeye çalışacağız.

3.1. Değer ve Şeref Bağlamında Değerlendirilenler

Kur'ân'ın kerîm sıfatı; onun Allah katında veya sema halkına göre ya da Hz. Peygamber'e göre veyahut müslümanlar nazarında değerli, şerefli ve kıymetli olmasıyla açıklandığı gibi, Kur'ân'ın kendisini okuyup ezberleyenleri veya kendisiyle amel edenleri değerli ve şerefli kılmasıyla da izah edilmiştir.

3.1.1. Allah Katında Değerli Olması

Kelbî (ö. 146/763), Kur'ân'ın kerîm sıfatının onun rabbinin katında kerîm ve güzel olmasını ifade ettiğini söylemiştir.¹³⁰ Mâverdi, Necmeddin en-Neseî ve Zemahşerî de, Kur'ân'ın kerîm sıfatının Allah katında kerîm anlamında olduğunu belirtmiştir.¹³¹ Çünkü Kur'ân, Allah'ın kelâmı ve vahyidir.¹³² Semerkandî (ö. 373/983), Kur'ân'ın Allah katında kerîm ve şerefli;¹³³ Mâtürîdî, Allah katında azîm;¹³⁴ İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1201), Allah katın-

¹²⁹ Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 29/170.

¹³⁰ Ebü'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed el-Vâhidî, *et-Tefsîrû'l-basîf* (Riyâd: Câmî'atü'l-İmâm Muhammed b. Su'ûd el-İslâmiyye, 1430/2009), 21/259.

¹³¹ Mâverdi, *en-Nüket ve'l-uyûn*, 5/463; Neseî, *et-Teysîr fi't-tefsîr*, 14/269; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/457. Ayrıca bk. Neseî, *Medârikü't-tenzîl*, 3/429; Nizâmüddîn Hasen b. Muhammed b. Hüseyin el-Kummî en-Nisâbü'rî, *Ġarâ'ibü'l-Kur'ân ve reġâ'ibü'l-furkân*, thk. Zekeriyâ Umeyrât (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1416/1996), 6/245; Ebüs-suûd Muhammed b. Muhammed b. Mustafâ el-İmâdî el-Hanefî, *İrşâdü'l-aqli's-selîm ilâ mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm* (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1419/1999), 5/267; İsmail Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-beyân fi tefsîri'l-Kur'ân*, thk. Abdullâtîf Hasan Abdurrahmân (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1439/2018), 9/336; Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Seyyid Mahmûd el-Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî fi tefsîri'l-Kur'âni'l-azîm ve's-seb'i'l-meşânî* (Beyrût: Dâru İhyâ'it-Türâsî'l-Arabî, ts.), 27/153.

¹³² Neseî, *et-Teysîr fi't-tefsîr*, 14/269.

¹³³ Ebü'l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm es-Semerkandî, *Tefsîrû's-Semerkandî*, thk. Alî Muhammed Muavviz vd. (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1413/1993), 3/319.

¹³⁴ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 14/321.

da muazzam;¹³⁵ Elmalılı (ö. 1361/1942), Allah katında mükerrerrem yani saygın anlamında kerîm olduğunu ifade etmiştir.¹³⁶ Şehâbeddin Sivâsî (ö. 860/1456 [?]) de, Kur'ân'da takdîs, tenzîh, öğütler ve hükümler çok fazla bulunduğu için Allah katında şerefli manasında kerîm olduğunu söylemiştir.¹³⁷

Kur'ân'ın kerîm sıfatının Allah katında değerli ve şerefli anlamında olması, bu âyetin bağlamına da uymaktadır. Zira sonraki âyetlerde anlatılan Kur'ân'ın kitab-ı meknûnda bulunması, meleklerden başkasının ona dokunamaması ve âlemlerin rabbinden indirilmiş olması, onun Allah katında değerli olduğuna işaret etmektedir. Yüce Allah'ın Kur'ân'ı indirdiği geceyi “leyletü'l-Kadr” diye isimlendirmesi de, Kur'ân'ın Allah katında değerli olduğunu göstermektedir. Zira tâbiîn âlimlerinden Zührî (ö. 124/742), Kadir gecesinin “azamet ve şeref gecesi” demek olduğunu; birinin emirin yanında değeri olduğu zaman Araplar'ın لَفْلَافٍ عِنْدَ الْأَمِيرِ قَدْرٌ dediklerini söylemiştir.¹³⁸ Ayrıca bazı hadislerde Allah katında Kur'ân'dan daha yüce bir şey olmadığı¹³⁹ ve Kur'ân'ın Allah'a göklerden, yerden ve onlarda bulunanlardan daha sevimli olduğunun bildirilmesi¹⁴⁰ de, Kur'ân'ın Allah katında değerli olduğunu ifade etmektedir.

3.1.2. Allah'ın Kerîm Olması Anlamına Gelmesi

Mâtürîdî, Kur'ân'ın kerîm sıfatının onu indiren Allah'ın kerîm olması anlamında olabileceğini zikretmiştir.¹⁴¹ Onun bu görüşünden Kur'ân'ın kerîm olan Allah'ın kelâmı olduğu için kerîm sıfatıyla nitelendirildiği, dolayısıyla Kur'ân'ın bizzat kerîm olmadığı ve onun kerîm olmasının mecâz-ı aklî olduğu anlaşılmaktadır. Fakat bir sözün hakiki manada kullanılmasına engel olan bir karine

¹³⁵ İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 8/151.

¹³⁶ Muhammed Hamdi Yazır Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili* (y.y.: Eser Neşriyat, ts.), 7/4723.

¹³⁷ Şehâbeddin Sivâsî, *Uyûnü't-tefâsîr li'l-fuzalâ'i's-semâsîr*, thk. Bahattin Dartma (Beyrût: Dâru Sâdır, 1427/2006), 4/183.

¹³⁸ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 10/248; Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, 8/485; Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 32/28.

¹³⁹ Ebû Muhammed Abdullâh b. Abdirrahmân b. el-Fazl b. Behrâm ed-Dârimî, *Müsnedü'd-Dârimî*, thk. Hüseyin Selîm Esed ed-Dârânî (Riyâd: Dâru'l-Mugnî li'n-Neşr ve't-Tevzî', 1421/2000), “Fezâ'ilü'l-Kur'ân”, 5 (No. 3396).

¹⁴⁰ Dârimî, “Fezâ'ilü'l-Kur'ân”, 6 (No. 3401).

¹⁴¹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 14/89.

varsa mecâza hamledilir. Kur'ân'ın hakiki manada kerîm olmasına bir engel olmadığı için onu mecâza hamletmeye gerek yoktur. Mâtürîdî, bu durumu fark etmiş olmalı ki, bu görüşü zikrettikten sonra kerîmin Kur'ân'ın kendi sıfatı da olabileceğini, mesela “kelâmün hikmetün” (hikmetli söz) ve “kelâmün sefehün” (akılsızca söz) denilerek bizzat kelâmın nitelendiğini belirtmiştir¹⁴² ki, doğru olan da budur.

3.1.3. Semâ Halkına Göre Değerli Olması

Kurtubî ve İbn Âdil (ö. 880/1475), Kur'ân'ın kerîm sıfatının semâ halkına göre değerli olması anlamında olabileceğini, zira Kur'ân'ın rablerinden indirildiğini ifade etmiştir.¹⁴³

Kur'ân'ın semâ halkına göre değerli olduğu doğru ise de, bu âyetin bağlamından Kur'ân'ın kerîm olmasının bu manada olduğu anlaşılmamaktadır. Ayrıca *لَا يَمَسُّهُ إِلَّا الْمُطَهَّرُونَ* “*Temizlenenlerden başkası ona dokunamaz.*”¹⁴⁴ âyetindeki “el-mutahharûn” (temizlenenler) kelimesiyle meleklerin kastedildiğinin, dolayısıyla meleklerden başkasının levh-i mahfûza dokunamayacağını yani levh-i mahfûzda bulunanlara yalnızca meleklerin muttali olabileceğinin söylenmesi,¹⁴⁵ Kur'ân'ın sadece meleklerin nazarında kerîm olmasını gerektiren bir durum değildir. Ayrıca bu âyetlerde Kur'ân'a iman etmeyen müşriklere hitap edildiği dikkate alınırsa, Kur'ân'ın meleklerle göre kerîm olduğunun söylenmesinin onlara bir faydası olmazdı.

3.1.4. Hz. Peygamber'e Göre Değerli Olması

Necmeddîn en-Nesefî, Kur'ân'ın kerîm sıfatının Hz. Peygamber'e göre değerli olması anlamında olabileceğini, zira Kur'ân'ın rabbinden ona indirildiğini belirtmiştir.¹⁴⁶

Kur'ân, Resûlullah'ın peygamberliğinin en açık ve kesin delili olduğu için onun nazarında çok değerli ve kıymetli görüldüğü ve

¹⁴² Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 14/89.

¹⁴³ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, thk. Abdullâh b. Abdülmuhsin et-Türkî (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1427/2006), 20/220; Ebû Hafs Ömer b. Alî b. Âdil ed-Dimaşkî el-Hanbelî, *el-Lübâb fi'ulûmi'l-Kitâb*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd - Alî Muhammed Muavviz (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1419/1998), 18/432.

¹⁴⁴ el-Vâkıa 56/79.

¹⁴⁵ Bk. İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 8/152.

¹⁴⁶ Nesefî, *et-Teyisîr fi't-tefsîr*, 14/269.

Hız. Peygamber'in hayatı boyunca Kur'ân'a çok büyük değer ve kıymet verdiği doğru olmakla birlikte, Kur'ân'ın kerîm sıfatının bu manada olduğu kabul edilemez. Zira bu âyetlerde Hz. Peygamber'den değil; bizzat Kur'ân'ın sahip olduğu özelliklerden söz edilmektedir.

3.1.5. Müslümanlara Göre Değerli Olması

Kurtubî, Necmeddîn en-Nesefî ve İbn Âdil, Kur'ân'ın kerîm sıfatının müminlere göre değerli olması anlamında olabileceğini de söylemiştir. Çünkü Kur'ân, müminlerin rablerinin sözü ve kalplerinin şifasıdır; onların hidâyeti ve müjdesi ondadır.¹⁴⁷

"*Temizlenenlerden başkası ona dokunamaz.*"¹⁴⁸ meâlindeki âyette müslümanların mushafa abdestsiz dokunmalarının kastedildiği düşünülerek bu yorumun getirildiği anlaşılmaktadır. Ancak bu yorum, bu âyetin bağlamına¹⁴⁹ uymamaktadır. Zira bu âyetlerde müslümanlara değil; Kur'ân hakkında çeşitli iddialar öne süren müşriklere hitap edilmiştir.

3.1.6. Değerli, Şerefli, Saygın ve Güzel Olması

Sa'lebî (ö. 427/1035) ile Begavî (ö. 516/1122), Kur'ân'ın kerîm sıfatının azîz ve mükerrem;¹⁵⁰ İbn Kesîr (ö. 774/1373), azîm;¹⁵¹ Elmalılı, gayet güzel ve hoş;¹⁵² Muhammed Tâhâ el-Bâlisânî ise, değerli, şerefli ve itibarlı¹⁵³ anlamında olduğunu belirtmiştir.

İbn Kayyim el-Cevziyye'ye (ö. 751/1350) göre ise, Allah Kur'ân'ı kerîm sıfatıyla nitelemekle onu güzelliğinin, hayır ve faydalarının çokluğunun ve yüceliğinin gerektirdiği şeyle nitelemiştir. Zira kerîm; güzel, hayrı çok ve faydası büyük anlamındadır. Kerîm, her şeyin en güzeli ve en faziletlisidir. Bu sebeple

¹⁴⁷ Kurtubî, *el-Câmi'*, 20/220; Nesefî, *et-Teyşîr fi't-tefsîr*, 14/269; İbn Âdil, *el-Lübâb*, 18/432.

¹⁴⁸ el-Vâkıa 56/79.

¹⁴⁹ Bu âyetin bağlamı hakkında bu makalenin 122 nolu dipnotuna bakınız.

¹⁵⁰ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 9/218; Begavî, *Me'âlimü't-tenzil*, 8/22. Ayrıca bk. Alâüddîn Alî b. Muhammed b. İbrâhîm el-Hâzin, *Lübâbü't-te'vil fi me'âni't-tenzil* (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1425/2004), 4/241.

¹⁵¹ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-azîm*, 7/544.

¹⁵² Elmalılı, *Hak Dini*, 7/4723.

¹⁵³ Muhammed Tâhâ el-Bâlisânî, *Hüsnu'l-beyân fi tefsiri'l-Kur'ân* (Beyrût: Dâru İh-yâ'i't-Türâsi'l-'Arabî, 1438/2017), 5/2459.

selef, kerîm kelimesini güzel anlamında tefsir etmiştir.¹⁵⁴

Kerîm sıfatının bu anlamları, bu âyetin bağlamına uymaktadır. Buna göre bu âyetlerde müşrikler Kur'ân'ı her ne kadar değerli ve saygın görmüyorlarsa da aslında onun levh-i mahfûzda korunan çok değerli ve şanı yüce Kur'ân olduğu anlatılmış olabilir.

3.1.7. Aslının Temiz ve Üstünlüğünün Açık Olması

Fahreddin er-Râzî, kerîmin aslı temiz ve üstünlüğü açık manasında olduğunun söylendiğini; Kur'ân da aslı temiz, üstünlüğü açık, lafzı fasih ve manası sahih anlamında kerîm olduğunu ifade etmiştir.¹⁵⁵

Kur'ân'ın aslı yani kaynağı temiz olup Allah tarafından indirilmiştir. Onun diğer kitaplara ve başka sözlere üstünlüğü açıktır. Lafzının fasih ve manasının sahih olduğu da doğrudur. Ancak Kur'ân'ın kerîm sıfatının bu anlama geldiği kabul edilemez. Zira Kur'ân'ın kerîm olmasının lafzının fasih ve manasının doğru olması anlamında olduğu, ilk dönem kaynaklarında zikredilmemiştir. Onun bu özelliklerinin 4./10. yüzyıldan sonra Kur'ân'ın fesahat ve belâgatıyla ilgili çalışmaların artmasından¹⁵⁶ sonra dile getirilmeye başlandığı söylenebilir.

3.1.8. Kendisini Okuyanı Yüceltip Ezberleyeni Şerefli Kılması

Mâverdî, Kurtubî, İbn Âdil, Şevkânî (ö. 1250/1834) ve Sıddîk Hasan Han (ö. 1307/1890), Kur'ân'ın kendisini okuyanı yücelttiği ve ezberleyeni şerefli kıldığı için kerîm sıfatıyla nitelendirildiğini beyan etmişlerdir.¹⁵⁷

Kur'ân okumaktan asıl maksadın onun manasını anlamak, emir ve tavsiyelerine uymak olduğu dikkate alınırsa Kur'ân'ı sadece okuyup ezberlemenin insanı yüceltip şerefli kıldığı söylenemez. Ayrıca Kur'ân'ın kerîm sıfatının bu manada olduğu, bu âyetin bağlamına da uymamaktadır. Zira bu âyetlerde kendilerine

¹⁵⁴ İbn Kayyim, *Bedâi 'u 'l-tefsîr*, 3/116-117.

¹⁵⁵ Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 29/192.

¹⁵⁶ Hulûsî Kılıç, "Belâgat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 5/382.

¹⁵⁷ Mâverdî, *en-Nüket ve 'l-'uyûn*, 5/463; Kurtubî, *el-Câmi'*, 20/220; İbn Âdil, *el-Lübâb*, 18/432; Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed eş-Şevkânî, *Fethu'l-kadîr* (Kuveyt: Dâru'n-Nevâdir, 1431/2010), 5/160; Ebû't-Tayyib Muhammed Sıddîk Bahâdır Hân b. Hasen b. Alî el-Kannevci, *Fethu'l-beyân fî makâşidi'l-Kur'ân* (Beyrût: el-Mektebetü'l-'Asriyye, 1412/1992), 13/382.

hitap edilen müşrikler Kur'ân'ın Allah kelâmı olduğuna inanmıyorlardı ki, onlara Kur'ân okuyup ezberlemenin insanı şerefli kılacağı söylensin.

3.1.9. Kendisiyle Amel Edenin Şerefli Olması

Mâtürîdî ve Rûzbihân el-Baklî (ö. 606/1209), Kur'ân'a tâbi olan, onun içindekilerle amel eden ve onun ahlakıyla ahlaklanan kimsenin dünyada ve ahirette değerli ve şerefli olacağı cihetle Kur'ân'ın kerîm olarak nitelendirildiğini de söylemiştir.¹⁵⁸

Kur'ân'ın kendisi değerli ve şerefli olduğu gibi ahkâmıyla amel eden kimse de dünyada ve ahirette Allah ve insanlar katında değerli ve şerefli olur. Ancak Kur'ân'ın kerîm sıfatının bu manada olması, bu âyetin bağlamına uymaz. Bu âyetlerde müşriklere hitap edilmiş olup onların Kur'ân'ın içindekilerle amel etmelerinin faydalı olabilmesi için önce ona iman etmeleri gerekir. Dolayısıyla müşrikler Kur'ân'a inanmadıkları halde onlara Kur'ân'ın içindekilerle amel eden kimsenin değerli ve şerefli olacağının söylendiğini düşünmek, uzak bir ihtimaldir.

3.2. Cömert Bağlamında Değerlendirilenler

Kur'ân'ın kerîm sıfatı, onun çok cömert ve lütufkâr olmasıyla veya insanlığı cömertliğe çağırmasıyla da izah edilmiştir. Yine onun çok faydalı olmasıyla, insanların dünyevi ve uhrevi ihtiyaçlarını gidermesiyle, kendisinden bir şey isteyene istediğini vermesiyle, kerîm rabden kerîm melek vasıtasıyla kerîm peygambere indirilmesiyle de açıklanmıştır.

3.2.1. Çok Cömert Olması

Belâgat âlimleri, çok mal vermenin kerîmin âdeti olduğunu, Kur'ân da dinde hakka götüren delilleri bildirdiği için kerîm olarak nitelendirildiğini söylemişlerdir.¹⁵⁹ Molla Fenârî (ö. 834/1431) de, Kur'ân'ın bütünüyle kerem olduğu için kerîm diye nitelendirildiğini, zira ister müjdelemesiyle ister uyarmasıyla olsun Kur'ân'ın tamamının Allah'ın lütfu olduğunu belirtmiştir.¹⁶⁰

¹⁵⁸ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 14/89, 14/321, 17/153; Ebû Muhammed Sadrüddîn Rûzbihân b. Ebî Nasr el-Baklî, *Arâ'isü'l-beyân fî hakâ'iki'l-Kur'ân*, thk. Şeyh Ahmed Ferîd el-Mezîdî (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1429/2008), 3/387. Ayrıca bk. Ni'metullâh b. Mahmûd en-Nahcuvânî, *el-Fevâtihu'l-ilâhiyye ve'l-mefâtihu'l-ğaybiyye* (Dârülhilâfetilâhiyye: Matbaa-i Osmâniye, 1325/1907), 2/283.

¹⁵⁹ Vâhidî, *et-Tefsîrû'l-basîf*, 21/259; Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, 8/22; Hâzin, *Lübbâbü't-te'vîl*, 4/241; Şevkânî, *Fethu'l-kâdir*, 5/160.

¹⁶⁰ Fenârî, *Aynü'l-a'yân*, 70.

Şa‘râvî (ö. 1419/1998) de, kerîmin kendi yanında bulunanı veren ve cimrilik etmeyen anlamında olduğunu, Kur’ân da birbiri ardınca gelen nesillere sonu gelmeyen birçok ihşanda bulunduğu ve onun ebediyen tükenmeyen feyiz olduğu için kerîm olarak nitelendirildiğini söylemiştir.¹⁶¹

Kerîmin en meşhur anlamı, cömert olandır. Kur’ân da bütün herkese karşı cömert olup onun lütfu hiç bitmez, her gelen nesle ikramda bulunur ve yeni şeyler söyler. Bu âyetlerde müşriklere hitap edildiği dikkate alınır, Kur’ân’ın onlara karşı da lütufkâr olduğu düşünülebilir. Nitekim onların Kur’ân’la ilgili öne sürdükleri iddiaların dikkate alınıp ikna edici cevaplar verilerek iman etmelerinin amaçlanması, bir lütuf olarak görülebilir. Ancak bu yorum, uzak bir ihtimaldir.

Fahreddin er-Râzî, bazı âyetlerden çıkarılabilecek anlamları sıraladıktan sonra bu kerîm kitabın sahili olmayan bir umman olduğunu söylemiştir.¹⁶² Bazı âyetleri tefsir ettikten sonra bu kerîm kitabın her kelimesinin altında akılların tamamen kuşatmaktan âciz kaldığı acayip sırların, latif ve kıymetli şeylerin bulunduğunu belirtmiştir.¹⁶³ Bazen de Allah’ın kerîm kitabına şerefli ve mukaddes sırları yerleştirdiğini dile getirmiştir.¹⁶⁴ Böylece Kur’ân’ın kerîm sıfatının mana yönünden çok cömert olması anlamında olduğunu ima etmiştir. Ancak Kur’ân’ın mana yönünden cömert olduğu, nüzûl zamanından sonra anlaşıldığı için bu görüş de kabul edilemez.

Muhammed b. Sâlih el-Useymin (ö. 2001) de, Kur’ân okuyana okuduğu her harfe bir hasene ve her haseneye de on misliyle karşılık verileceğini ifade eden hadisi¹⁶⁵ delil göstererek Kur’ân’ın sevap hususunda cömert olması anlamında kerîm olduğunu belirtmiştir.¹⁶⁶ Ancak bu âyette Kur’ân’ın Allah kelâmı olduğuna inanmayan müşriklere hitap edildiği dikkate alınır, Kur’ân’ın

¹⁶¹ Muhammed Mütlevellî eş-Şa‘râvî, *Tefsiru’s-Şa‘râvî* (y.y.: Dâru Ahbârî'l-Yevm, 1991), 24/14880.

¹⁶² Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 20/145.

¹⁶³ Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 28/16.

¹⁶⁴ Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 28/18, 32/21.

¹⁶⁵ Bu konudaki hadis için bk. Ebû İsâ Muhammed b. İsâ et-Tirmizî, *el-Câmi'u'l-kebir*, thk. Beşşâr ‘Avvâd Ma‘rûf (Beyrût: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1996), “Fezâ’ilü'l-Kur’ân”, 16 (No. 2910); Dârimî, “Fezâ’ilü'l-Kur’ân”, 1 (No. 3351).

¹⁶⁶ Muhammed b. Sâlih el-Useymin, *Tefsîru'l-Kur’âni'l-kerîm: el-Hucurât, Kâf, ez-Zâriyât, et-Tûr, en-Necm, el-Kamer, er-Rahmân, el-Vâkıa, el-Hadîd* (Riyâd: Dâru’s-Süreyyâ li’n-Neşr, 1425/2004), 347.

kerîm sıfatının sevap konusunda cömert olması anlamında olduğu hem de bunun yemin edilerek söylendiğinin doğru olabileceği düşünülemez.

Yine Useymîn, Kur'ân'ın kerîm sıfatının onun kalplerdeki etkileri ve kalplerin salâhi yani iyi duruma gelmesi hususunda cömert olması anlamında olabileceğini de söylemiştir. Çünkü Kur'ân okumak, kalpleri yumuşatır ve Allah'a gönülden boyun eğmeyi gerektirir.¹⁶⁷ Ancak bu görüş de, bu âyetin bağlamına uymadığı için muteber sayılmaz.

3.2.2. İnsanlığı Cömertliğe Çağırması

Mâtürîdî, Kur'ân insanları şan, şeref ve cömertliğe davet ettiği için kerîm diye nitelendirilmiş olabileceğini belirtmiştir.¹⁶⁸ Ancak Kur'ân'ın insanları şeref ve cömertliğe çağırması, kendisinin kerîm olarak nitelendirilmesini gerektirmez. Zira insanları şeref ve cömertliğe çağırana birine kerîm denildiği bilinmemektedir.

3.2.3. Çok Faydalı Olması

Mâverdî, Kur'ân'ın kerîm sıfatının insanlara faydası büyük;¹⁶⁹ Sem'ânî (ö. 489/1096), hayır ve bereketi çok;¹⁷⁰ Zemahşerî, faydaları toplayan ve çok faydalı anlamında olduğunu söylemiştir.¹⁷¹ Beyzâvî (ö. 685/1286) ve Ebüssuûd (ö. 951/1544) da, Kur'ân'ın dünya hayatının düzenlenmesi ve âhiret azığının açıklanmasıyla ilgili mühim ilimlerin asıllarını kapsadığı için çok faydalı ve feyizli anlamında kerîm olduğunu belirtmiştir.¹⁷² Kur'ân'da hidâyet, ilim, hikmet, insanları dünya ve âhiret saadetine irşat etme

¹⁶⁷ Useymîn, *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-kerîm*, 347.

¹⁶⁸ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 5/143.

¹⁶⁹ Mâverdî, *en-Nüket ve'l-'uyûn*, 5/463.

¹⁷⁰ Ebü'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed b. Abdilcebâr et-Temîmî el-Mervezî es-Sem'ânî, *Tefsîrû'l-Kur'ân*, thk. Ebû Temîm Yâsir b. İbrâhim - Ebû Bilâl Ganîm b. Abbâs (Riyâd: Dâru'l-Vatan, 1418/1997), 5/359.

¹⁷¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/457. Ayrıca bk. Nesefî, *Medârikü't-tenzîl*, 3/429.

¹⁷² el-Kâdî Nâsîrüddîn Ebû Saîd Abdullâh b. Ömer b. Muhammed eş-Şîrâzî el-Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vil*, thk. Muhammed Subhî b. Hasen Hallâk - Mahmûd Ahmed Atraş (Dımaşk: Dâru'r-Reşîd- Beyrût: Dâru'l-Eymân, 1421/2000), 3/368; Ebüssuûd, *İrşâdü'l-'akli's-selîm*, 5/267. Ayrıca bk. Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Kârî el-Herevî, *Envârü'l-Kur'ân ve esrârü'l-furkân*, thk. Nâcî es-Süveyd (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1434/2013), 5/97; Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 9/336; Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, 27/153; Elmalılı, *Hak Dini*, 7/4723; Ahmed Mustafa el-Merâgî, *Tefsîrû'l-Merâgî* (Kâhire: Şerike Mektebe ve Matba'a Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve Evlâduhu, 1365/1946), 27/150.

bulunduğu için faydaları çok anlamında kerîm olduğu da söylenmiştir.¹⁷³

Kur'ân'ın kerîm sıfatı, insanlara çok faydalı anlamında olabilir. Zira Kur'ân kadar insanlara faydalı başka bir kitap yoktur. Mevdûdî'nin (ö. 1399/1979) belirttiği üzere, Kur'ân'ın faydalarının bir sınırı olmadığı gibi, insanın Kur'ân'a ihtiyaç duymayacağı veya elde ettiği takdirde faydalarının biteceği bir son çizgi de yoktur.¹⁷⁴ Ancak bu yorum yapılırken bu âyetin nâzil olduğu zaman dikkate alınmamıştır. Zira bu âyetin içinde bulunduğu Vâkıa Sûresi, risâletin 5. veya 6. senesinde¹⁷⁵ ve 46. sırada nâzil olmuştur.¹⁷⁶ O halde bu âyet geldiği zaman Kur'ân'ın tamamı nâzil olmadığı için onun kapsadığı faydalar tam olarak bilinmiyordu. Bu yüzden bu görüş de makbul değildir.

3.2.4. Dünyevî ve Uhrevî İhtiyaçları Giderme Mahalli Olması

Mâtürîdî, örfte kerîmin insanların ihtiyaçlarını giderme ve başarılı olmalarını sağlamaya kendini adayan ve hazırlayan anlamında olduğunu, Kur'ân da dünyevî ve uhrevî ihtiyaçları giderme mahalli olduğu için kerîm olarak nitelendirilmiş olabileceğini de söylemiştir.¹⁷⁷ Fakat bu âyetlerde müşriklere hitap edildiği dikkate alırsa, bu görüşün de isabetli olduğu söylenemez.

3.2.5. Avamın Anlayışına Göre Kerîm Olması

Avamın anlayışına göre, Kur'ân'ın kerîm olduğu da söylenmiştir. Zira Kur'ân kendisinden bir şey isteyen herkese istediğini verir, kendisine bir ihtiyaçla başvuranın ihtiyacını giderir ve meseleyi halleder. Ona yönelen herkes istediğine nail olur. Ayrıca her âlim ilminin aslını ondan talep eder. Fakîh onu delil getirir ve delilini ondan alır. Hikmet ehli ondan yardım ister ve onu delil olarak kullanır. Edebiyatçı ondan istifade eder ve onunla daha güçlü olur.¹⁷⁸

¹⁷³ Vehbe ez-Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-münîr fi'l-akîde ve's-şerî'a ve'l-menhec* (Dimaşk: Dâru'l-Fikr, 1430/2009), 14/301; Talat Koçyiğit, *Kur'ân-ı Kerîm Meal ve Tefsîri* (Ankara: TDV Yayınları, 2016), 6/595.

¹⁷⁴ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 5/469.

¹⁷⁵ Bekir Topaloğlu, "Vâkıa Sûresi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/470.

¹⁷⁶ Ebû Bekr Muhammed b. Müslim b. Ubeydillâh İbn Şihâb ez-Zührî, *en-Nâsih ve'l-mensûh*, thk. Hâtim Sâlih ed-Dâmin (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1417/1998), 39.

¹⁷⁷ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 14/321.

¹⁷⁸ Bk. Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 29/192-193; Hâzin, *Lübâbü'l-te'vil*, 4/241; Sıddîk Hasan

Kur'ân'ın kendisinden bir şey isteyene istediğini verdiği düşüncesinin “*Kitapta hiçbir şeyi eksik bırakmadık...*”¹⁷⁹ meâlindeki âyete dayandığı anlaşılmaktadır. Mutasavvıflar başta olmak üzere bilimsel tefsir taraftarlarından bazıları bu âyetteki “kitâb” ile Kur'ân'ın kastedildiğini, onun dinî işlerden ihtiyaç duyulan her şeyi özet veya tafsilatlı olarak içine aldığını ve onda her şeyin açıklamasının bulunduğunu ileri sürmüşlerdir.¹⁸⁰ Ancak bu âyetteki “kitâb” ile Kur'ân'ın kastedilmesi zayıf bir ihtimal olup birçok müfessir onunla ümmü'l-kitâb veya levh-i mahfûz ya da ilm-i ilâhînin kastedildiğini söylemiştir.¹⁸¹

3.2.6. Kerîm Rabden Kerîm Melek Vasıtasıyla Kerîm Peygambere İndirilmesi

Sülemî ve Kuşeyrî (ö. 465/1072), Kur'ân'ın kerîm rab tarafından kerîm melek vasıtasıyla kerîm peygambere indirildiği için kerîm olduğunu söylemiştir.¹⁸² Fahreddin er-Râzî de, Allah'ın Kur'ân'da yedi şeyi kerîm olarak nitelemesinden hareketle Kur'ân'ın kerîm sıfatını açıklamıştır. Ona göre, Allah kendisinden daha cömert olmadığı için kendisini,¹⁸³ hikmet ve ilimler konusunda Kur'ân'dan istifade edildiği kadar hiçbir kitaptan faydalanılmadığı için Kur'ân'ı,¹⁸⁴ Hz. Musa'yı,¹⁸⁵ amellerin sevabını,¹⁸⁶ rahmetin indiği yer olan arşı,¹⁸⁷ Cebrâîl'i¹⁸⁸ ve Hz. Süleyman'ın

Han, *Fethu'l-beyân*, 13/382; Merâgî, *Tefsîrû'l-Merâgî*, 27/150-151; Mehmet Vehbi, *Hulâsâtü'l-beyân*, 14/5747.

¹⁷⁹ el-En'âm 6/38. Buna benzer diğer âyetler için bk. el-En'âm 6/59; en-Nahl 16/89.

¹⁸⁰ Bk. Baklî, *Arâ'isü'l-beyân*, 1/355; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 12/226-227; Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 3/29; Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Acîbe, *el-Bahrü'l-medîd fi tefsîri'l-Kur'âni'l-mecîd*, thk. Ahmed Abdullâh el-Kureşî Raslân (Kâhire: y.y., 1419/1999), 2/115; Âlûsî, *Rûhu'l-me'âni*, 7/144.

¹⁸¹ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 9/234; Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, 3/142; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/20; Kurtubî, *el-Câmi'*, 8/371; İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-'azîm*, 3/253.

¹⁸² Ebü Abdîrrahmân Muhammed b. el-Hüseyn b. Mûsâ el-Ezdî es-Sülemî, *Hakâ'îku't-tefsîr*, thk. Seyyid İmrân (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1421/2001), 2/302; Ebü'l-Kâsım Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik el-Kuşeyrî, *Leâ'ifu'l-işârât*, thk. Abdüllatif Hasen Abdurrahmân (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1428/2007), 3/280. Ayrıca bk. Alî el-Kârî, *Envârü'l-Kur'ân*, 5/97; Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 9/336.

¹⁸³ el-İnfitâr 82/6.

¹⁸⁴ el-Vâkıa 56/77.

¹⁸⁵ ed-Duhân 44/17.

¹⁸⁶ Yâsîn 36/11.

¹⁸⁷ el-Mü'minûn 23/116.

¹⁸⁸ et-Tekvîr 81/19.

mektubunu¹⁸⁹ kerîm olarak nitelemiştir. O halde Kur'ân, kerîm rabden kerîm meleğin kerîm ümmet için kerîm peygambere indir-diği kerîm kitaptır. Bu ümmet ona sarılırsa kerîm sevaba erişir.¹⁹⁰

Bu görüşün de çok isabetli olduğu söylenemez. Zira Kur'ân'ı gönderen Allah'ın, onu getiren meleğin ve onun kendisine vah-yolundığı Hz. Peygamber'in kerîm olması, Kur'ân'ın da kerîm olmasını icap ettiren şeyler değildir.

3.3. Övgü Bağlamında Değerlendirilenler

Kur'ân'ın kerîm sıfatının onun ihtiva ettiği bazı şeylerle veya bizzat sahip olduğu bazı özelliklerle övülmesi anlamına geldiği de söylenmiştir.

3.3.1. Övgü Sıfatlarını İspat Edip Menfi Sıfatları Uzaklaş-tırma

İbn Atıyye, Kur'ân'ın kerîm olmasının övgü sıfatlarını ona ispat etmek ve kıymetini düşüren sıfatları ondan uzaklaştırmak anlamında olduğunu söylemiştir.¹⁹¹ Ebû Hayyân (ö. 745/1344) da, kerîmin layık olmayan şeyleri Kur'ân'dan nefyeden övgü sıfatı olduğunu belirtmiştir.¹⁹² Bikâî (ö. 885/1480) de, Kur'ân'ın büyük kerem sahibi olup her türlü noksanlık, adilik ve aşağılık şaibesin-den münezzeh olan manasında kerîm olduğunu söylemiştir.¹⁹³

Övgü sıfatlarının ispat edilip menfi sıfatların uzaklaştırılması anlamında Kur'ân'ın kerîm olduğu, bu âyetin bağlamına uyduğu için kabul edilebilir. Hem zaten bundan sonraki âyetlerde anlatılan Kur'ân'ın kitab-ı meknûnda bulunması, meleklerden başkasının ona dokunamaması ve âlemlerin rabbinden indirilmesi, Kur'ân'ı manen öven sıfatlardır.

3.3.2. İhtiva Ettiği Şeylerle Övülmesi

Ezherî, Vâhidî (ö. 468/1075), İbnü'l-Cevzî, Hâzin (ö. 741/1341) ve Şevkânî, kerîmin beğenilip övülen şeyleri içine alan bir isim olduğunu; Kur'ân da içindeki beyân, hidâyet, rahmet, nur, ilim ve hikmetle övüldüğü için kerîm olarak nitelendirildiğini söylemiş-

¹⁸⁹ en-Neml 27/29.

¹⁹⁰ Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 2/19.

¹⁹¹ İbn Atıyye, *el-Muḥarrerü'l-vecîz*, 5/251.

¹⁹² Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelüsî, *Tefsîru'l-baḥri'l-muḥîṭ*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd - Alî Muhammed Muavviz (Beyrût: Dâru'l-Kütü-bi'l-İlmiyye, 1413/1993), 8/213.

¹⁹³ Bikâî, *Naẓmü'd-dürer*, 19/237. Ayrıca bk. Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed el-Hatîb eş-Şirbinî, *es-Sirâcü'l-münîr* (Kâhire: Dâru't-Tibâ'a, 1285/1868), 4/195.

tir.¹⁹⁴ Sülemî (ö. 412/1021), Mâverdî ve Kurtubî de; Kur'ân'da mekârim-i ahlak, onurlandırıcı işler ve şerefli ameller bulunduğu için kerîm sıfatıyla nitelendirildiğini belirtmiştir.¹⁹⁵

Bu âyetin içinde bulunduğu Vâkıa Sûresi geldiği zaman Kur'ân'ın neredeyse üçte ikisi henüz nâzil olmadığı için onda hangi övülen konuların, ahlakî ilkelerin ve şerefli amellerin bulunduğu tam olarak bilinmiyordu. Dolayısıyla Kur'ân'ın kerîm sıfatının onun ihtiva ettiği şeylerle övülmesi manasında olduğu da, pek isabetli bir yorum değildir.

3.3.3. Nazmının Mu'ciz Olması

Fîrûzâbâdî, Kur'ân'ın kerîm olmasını onun nazmının mu'ciz olmasına bağlamıştır.¹⁹⁶ Ancak Kur'ân'ın nazmının mu'ciz olduğu, i'câzü'l-Kur'ân kavramının ortaya çıkmasından sonra dile getirilmeye başlanmıştır. İ'câzü'l-Kur'ân ise, 3./9. asrın başlarından sonra çokça tartışılan bir konu haline gelmiştir.¹⁹⁷ Bu nedenle Kur'ân'ın kerîm sıfatının nüzûl zamanından üç asır sonra üzerinde konuşulmaya başlanan Kur'ân'ın nazmının mu'ciz olması manasında olduğu kabul edilemez. Kur'ân'da geçen kelimeler, nüzûl ortamında bilinen manalarıyla açıklanmalıdır.

3.3.4. Çok Okunduğu Halde Değerini Kaybetmemesi

Fahreddin er-Râzî'nin söylediğine göre, Yüce Allah bu âyette إِنَّهُ لَفُرَّانٌ buyurarak kitabının okunan, okunmuş ve okunacak olduğunu belirttiikten sonra onu kerîm sıfatıyla nitelemiştir. Burada kerîm, çok okumakla değerini kaybetmeyen, ebediyen yeni kelâm ve söylenmesinin üzerinden fazla zaman geçmemiş söz gibi kalan anlamındadır. Bu nedenle Kur'ân, kadîm olmasına rağmen, hadîs (yeni) sıfatıyla nitelenmiştir. Kadîm olduğu halde, Kur'ân'dan yardım istenir; dinleyiciler, onu yeni söylenmiş bir söz gibi dinler; o, hiçbir topluluğun kulağını rahatsız etmez. Çünkü Hz. Peygamber'den binlerce sene önce onu öğrenen melekler, birimizden onu dinledikleri zaman daha önce söylenmemiş yeni bir sözü din-

¹⁹⁴ Ezherî, “kerem”, 10/234; Vâhidî, *et-Tefsîrû'l-basîf*, 21/259; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 8/151; Hâzin, *Lübâbü't-te'vîl*, 4/241; Şevkânî, *Fethu'l-ğadîr*, 5/160. Ayrıca bk. Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 5/229.

¹⁹⁵ Sülemî, *Hağâ'ıku't-tefsîr*, 2/302; Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, 5/463; Kurtubî, *el-Câmi'*, 20/220. Ayrıca bk. İbn Âdil, *el-Lübâb*, 18/432; Ali el-Kârî, *Envârü'l-Kur'ân*, 5/97; Şevkânî, *Fethu'l-ğadîr*, 5/160; Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 9/336.

¹⁹⁶ Fîrûzâbâdî, *Beşâ'ir*, 4/344.

¹⁹⁷ Yusuf Şevki Yavuz, “İ'câzü'l-Kur'ân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/403-404.

leyen gibi ondan zevk alırlar.¹⁹⁸ Hâzin, İbnü'l-Hatîb (ö. 776/1374-5), Sıddîk Hasan Han ve Mehmet Vehbi Efendi (ö. 1369/1949) de, kerîmin bu manada olabileceğine dikkat çekmiştir.¹⁹⁹

Kur'ân'ın çok okunduğu halde değerini kaybetmediği, fazla tekrarlandığı halde bıkkınlık vermediği doğru olmakla birlikte, kerîm sıfatının onun bu özelliğini ifade ettiği doğru değildir. Zira Kur'ân'ın bu özelliği, onun i'câz vecihlerinden biridir.²⁰⁰ İ'câz vecihleri ise, 3./9. yüzyılın başlarından sonra i'câzü'l-Kur'ân kavramının ortaya çıkmasından sonra üzerinde konuşulmaya başlanmıştır.²⁰¹ Bu yüzden kerîm sıfatının nüzûl zamanından üç asır sonra ortaya çıkan i'câz vecihlerinden biriyle izah edilmesi doğru olmaz.

3.3.5. Kolay Ezberlenmesi

Fahreddin er-Râzî, ilimlerden hiçbir şey anlamayan birinin Kur'ân'la meşgul olduğu zaman onu kolayca ezberlediğini, herhangi bir kitabı bir kelimesini veya bir harfini değiştirmeden ezberleyen nadiren görüldüğünü, bütün kurrânın ise Kur'ân'ı hiç değiştirmeden ezberden okuduğunu, Kur'ân'ın kerîm sıfatının bu manada olabileceğini söylemiştir.²⁰² Hâzin de, büyük küçük, zeki tembel herkesin diğer kitapların aksine Kur'ân'ı kolayca öğrenip ezberlediği için kerîm olduğunu belirtmiştir.²⁰³

Diğer kitaplara göre Kur'ân'ın daha kolay ve birçok insan tarafından ezberlendiği doğru olmakla beraber Kur'ân'ın kerîm sıfatının bu manada olması, bu âyetin bağlamına uymamaktadır. Zira bu âyetlerde Kur'ân'ın Allah kelâmı olduğuna inanmayan müşriklere hitap edildiği için onlara onun birçok insan tarafından ve kolayca ezberlendiğinin söylendiği düşünülemez. Hem Kur'ân'ın birçok insan tarafından ve kolayca ezberlendiği, nüzûl zamanından sonra anlaşılmıştır. Kur'ân'da geçen kelimeler, nüzûl zamanında bilinen manalarıyla açıklanmalıdır.

3.3.6. Müşriklerin İddia Ettiği Şeylerden Uzak Olması

Kurtubî, Şevkânî ve Seyyid Kutub (ö. 1386/1966), Kur'ân'ın

¹⁹⁸ Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 29/192.

¹⁹⁹ Bk. Hâzin, *Lübâbü't-te'vil*, 4/241; İbn Âdil, *el-Lübâb*, 18/432-433; Sıddîk Hasan Han, *Fethu'l-beyân*, 13/382; Mehmet Vehbi, *Hulâsâtü'l-beyân*, 14/5747.

²⁰⁰ Bk. Mâverdi, *en-Nüket ve'l-'uyûn*, 1/31-32.

²⁰¹ Bk. Yavuz, "İ'câzü'l-Kur'ân", 21/403-404.

²⁰² Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 29/193.

²⁰³ Hâzin, *Lübâbü't-te'vil*, 4/241.

kerîm sıfatının onun müşriklerin iddia ettiği sihir, kehanet, yalan, deli saçması, Allah'a yakıştıran uydurma, eskilerin masalları ve şeytanların indirdiği şey olmadığını ifade ettiğini söylemiştir.²⁰⁴

Bu âyetlerde müşriklere hitap edilerek onların Kur'ân hakkındaki ileri sürdükleri asılsız iddiaların reddedildiği göz önünde bulundurulursa bu yorumun isabetli olduğu söylenebilir. Buna göre Kur'ân'ın kerîm sıfatı, müşriklerin onun hakkında ortaya attıkları her türlü yakışsız iddiadan uzak olması anlamında olabilir.

3.3.7. Tebdil ve Tahriften Korunması

Sa'lebî, Kur'ân'ın kerîm sıfatının sağlam ve korunan anlamında olduğunu belirtmiştir.²⁰⁵ Rûzbihân el-Baklî de, Kur'ân'ın kerîm sıfatını, Allah'ın kadîm kelâmının Resûlullah'ın kalbinde belirlediği zaman insanî heveslerin, nefsanî kaygıların ve şeytanî telkinlerin ona karışmaması şeklinde yorumlamıştır. Çünkü onun kalbi; yerilen düşünce, vehim ve zanlardan Allah'ın korumasıyla korunmuştur. Allah'ın kadîm sıfatı, tebdil ve tağyirden münezzeh olduğu için onun kelâmı da korunmuştur.²⁰⁶ Sait Şimşek de, kerîmin çok değerli ve şerefli anlamına geldiğini, kaynağı yönünden ilâhî kitapların birbirinden farklı olmayıp hepsinin şerefli olduğunu, zira her ilâhî kitabın kendi zamanına en uygun olduğunu, Kur'ân'ın diğerlerinden farkının ise son indirilen vahiy olması ve kıyamete kadar lafzî tahriften korunması olduğunu söylemiştir.²⁰⁷

Kerîmin tebdil ve tahriften korunmuş şeklinde bir anlamı yoktur. Kur'ân'ın kerîm sıfatının tebdil ve tahriften korunması anlamında olduğunun söylenmesi, sonraki âyette geçen kitab-ı meknûn ile levh-i mahfûzun kastedildiği ve dolayısıyla kerîm sıfatının da Kur'ân'ın tebdil ve tahriften korunacağına dair ilahi vaatle ilgili olduğu²⁰⁸ düşüncesine dayanmaktadır. Buna göre her iki âyette de aynı şeyden bahsedilmiş olur ki, bu doğru olmaz. Ayrıca bu

²⁰⁴ Kurtubî, *el-Câmi'*, 20/220; Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, 5/160; Seyyid Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân* (Beyrût: Dâru's-Şurûk, 1423/2003), 6/3471. Ayrıca bk. Sıddîk Hasan Hân, *Fethu'l-beyân*, 13/382.

²⁰⁵ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 9/218.

²⁰⁶ Baklî, *'Arâ'isü'l-beyân*, 3/387.

²⁰⁷ M. Sait Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'ân Tefsiri* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2016), 5/159-160.

²⁰⁸ Bk. Muhammed Esed, *Kur'an Mesajı: Meâl-Tefsir*, çev. Cahit Koytak - Ahmet Ertürk (İstanbul: İşaret Yayınları, 2015), 3/1434.

âyetlerde Kur'ân'ın Allah kelâmı olduğuna inanmayan müşriklere hitap edildiği dikkate alınırsa, burada Kur'ân'ın tebdil ve tahriften korunacağını yemin edilerek söylenmesinin müşriklere bir faydası olmazdı.

3.3.8. Dünyanın Sonuna Kadar Baki Kalması

Mısırlı âlim Ahmed Kâsım ise, Kur'ân'ın kerîm olmasını onun dünyanın sonuna kadar bâkî olmasıyla açıklamış ve Kur'ân'ın 'azîm, mu'ciz, ölümsüz ve hayatın nihayetine kadar bâkî olduğu için kerîm olduğunu söylemiştir.²⁰⁹

Kerîm kelimesi sıfat-ı müşebbehe olması sebebiyle sübût ve devamlılığa delâlet etse de kerîmin kıyamete kadar bâki olan şeklinde bir anlamı yoktur. Ayrıca bu âyetlerde müşriklere hitap edildiği göz önüne alınırsa, onlar Kur'ân'a inanmadıkları için onun kıyamete kadar bâki kalacağını söylenmesinin bir faydası olmazdı.

3.3.9. Diğer İlâhî Kitaplar Arasında Beğenilmesi

Zemahşerî ve Beyzâvî, Kur'ân'ın kerîm olmasının onun kendi cinsinden diğer kitaplar içinde güzel ve beğenilen anlamında olduğunu söylemiştir.²¹⁰ İbn Âşûr da, kerîmin kendi türü içinde değerli ve yüce anlamında olduğunu, Kur'ân'ın kerîm sıfatının onun Tevrat, İncil, Zebûr ve Mecelletü Luqmân²¹¹ gibi ilâhî kitaplardan nev'ilerine üstün kılınmasını ifade ettiğini belirtmiştir. Ona göre Kur'ân'ın diğer ilâhî kitaplara üstünlüğü; dinin maksatları ile dünya ve ahiret ahvalini detaylı sunmasında, iman esaslarını kevnî delillerle ispatlamasında, batılın geçersizliğini önceliklerden farklı biçimde bildirmesinde, özellikle itikatta, manalarının açıklığında, lafızlarının az olmasına rağmen delâletlerinin çokluğunda, fesahatinde, âyetlerinin güzelliğinde ve kulakta hoş tesir bırakmasında ağır basmaktadır.²¹² *Kur'an Yolu* müellifleri de, son ilâhî kitap olduğu için Allah'ın Kur'ân'ı bütün ilâhî kitaplardan

²⁰⁹ Ahmed b. Abdurrahmân Kâsım, *Kitâbü tefsîri'l-Kur'ân bi'l-Kur'ân ve's-sünneti ve'l-âşâr* (Riyâd: Dâru Künûzi'l İşbilya, 1436/2010), 6/119.

²¹⁰ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/457; Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl*, 3/368. Ayrıca bk. Nisâbüri, *Garâ'ibü'l-Kur'ân ve regâ'ibü'l-furkân*, 6/245; Ebüssuûd, *İrşâdü'l-'akli's-selîm*, 5/267; Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 9/336; Âlûsî, *Rûhu'l-me'âni*, 27/153.

²¹¹ Mecelletü Luqmân, peygamber olduğunda ihtilaf edilen Hz. Lokman'a nispet olunan ve onun hikmetini, ilmini ve mesellerini içine aldığı söylenen sahifedir. Bu sahifeyle ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Ömer Faruk Harman, "Lokman", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2003), 27/206.

²¹² İbn Âşûr, *Tefsîru't-tahrîr ve't-tenvîr*, 27/333.

mükemmel kıldığı ve gerçek dışı unsurların ona karışmasını önlediği için Kur'ân'ın kerîm sıfatıyla nitelendirilmiş olabileceğini belirtmişlerdir.²¹³

Bu âyetlerde Kur'ân diğer ilâhî kitaplarla mukayese edilmiş, Kur'ân'ın kendi sahip olduğu bazı özellikler anlatılmıştır. Ayrıca bu âyetlerin içinde bulunduğu Vâkıa Sûresi indiği zaman Kur'ân'ın tamamı nâzil olmadığı için onun hangi özelliklere sahip olduğu tam olarak bilinmiyordu ve dolayısıyla o zaman Kur'ân ile diğer ilâhî kitaplar arasında bir mukayese yapılamazdı. Bu nedenle Kur'ân'ın kerîm olmasının onun kendi cinsinden diğer kitaplar içinde güzel ve beğenilen anlamında olduğunu söylemek de çok isabetli değildir.

3.4. Diğer Yorumlar

Son olarak yukarda ele aldığımız başlıklara dâhil edilemeyen birtakım yorumlar da yapılmıştır. Onları da bu bölümde ele alacağız.

3.4.1. Mahlûk Olmaması

Abdülazîz b. Yahyâ el-Kinânî (ö. 240/854 [?]), Kur'ân'ın kerîm sıfatının mahlûk olmayan anlamında olduğunu söylemiştir.²¹⁴

Kerîm lafzının mahlûk olmayan şeklinde bir anlamı olmayıp Kinânî'nin yaşadığı dönemdeki halku'l-Kur'ân tartışmalarına bir tepki olarak Kur'ân'ın kerîm sıfatını onun mahlûk olmamasıyla açıkladığı anlaşılmaktadır. Zira Kinânî'nin zamanında halku'l-Kur'ân tartışmalarının çok şiddetlendiği, onun bu tartışmalardan rahatsız olarak 212/827 senesinde Mekke'den Bağdat'a gittiği, orada ulucamiinde yaptığı konuşmalarda resmî görüşe açıkça karşı çıktığı ve hatta Halife Me'mûn'un (ö. 833) huzurunda resmî görüşün temsilcisi Bişr b. Gıyâs (ö. 218/833) ile bir münazara yaptığı bilinmektedir.²¹⁵

3.4.2. Kolayının Zoruna Galip Gelmesi

Sa'lebî, Kur'ân'ın kolayı zoruna galip geldiği için kerîm olarak nitelendirildiğinin söylendiğini zikretmiştir.²¹⁶

²¹³ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 5/229.

²¹⁴ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 9/218; Kuşeyrî, *Letâ'ifu'l-işârât*, 3/280; Kurtubî, *el-Câmi'*, 20/220; İbn Âdil, *el-Lübâb*, 18/432.

²¹⁵ Mehmet Erdoğan, "Kinânî, Abdülazîz b. Yahyâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/32.

²¹⁶ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 9/218. Ayrıca bk. Nesefî, *et-Teyisîr fi'l-tefsîr*, 14/269.

Sa'lebî'nin bu görüşü “kîle” (denildi) temrîz sîgasıyla zikretmesi, onun zayıf olduğunu göstermektedir. Hem zaten bu görüşü destekleyen hiçbir delil bulunmadığı gibi kerîmin böyle bir anlamı da yoktur. Dolayısıyla bu görüş de kabul edilemez.

3.4.3. Birçok Manaya Gelmesi

Bazı müfessirler, yukarda ele alınan yorumlardan birkaçını birleştirerek Kur'ân'ın kerîm olmasını açıklamışlardır. Nitekim Bikâî, Kur'ân'ın melik-i a'lâdan insanların en hayırlısına Rûhul-kudüs'ün elçiliğiyle, dillerin en fasihi olduğunda ittifak edilen Arap diliyle ve Arapları aciz bırakacak şekilde indirildiği için kerîm olabileceğini söylemiştir.²¹⁷ Şirbinî (ö. 977/1570) de, buna benzer bir yorum serdetmiştir.²¹⁸

Bu tür yorumlar, birbiriyle çelişmemek ve ilgili âyetin bağlamına uygun olmak şartıyla kabul edilebilir. Ancak buradaki yorumlardan bazıları yukarda ele alınarak tenkit edilen tarafları belirtilmiştir. Burada ifade edilen Kur'ân'ın kerîm olmasının onun Arapça olmasına bağlanmasına gelince, bu yorum da doğru olamaz. Zira Kur'ân'ın Arapça olmasıyla kerîm olması arasında bir ilgi ve alaka yoktur. Ayrıca burada zikredilen Kur'ân'ın kerîm sıfatının onun benzerini getirme hususunda bütün Araplar'ı aciz bırakması anlamında olduğuna gelince, bu yorum da kabul edilemez. Zira Kur'ân'ın benzerini getirme konusunda bütün insanları aciz bıraktığı hususu, i'câzü'l-Kur'ân kavramının 3./9. asrın başlarından sonra ortaya çıkmasının²¹⁹ ardından dile getirilmeye başlanmıştır.

Vâkıa Sûresinin tefsiri hakkında müstakil bir eser kaleme alan Muhammed b. Muhammed Ebû Şühbe de, keremin Arap dilinde bir şeyin ya nispeti ve aslı, ya zâtı, ya da faydası dikkate alınarak kullanıldığını söylemiştir. Ona göre, bu üçü de Kur'ân'da toplanmıştır. Kur'ân, Allah'a nispetinde kerîmdir. Zira o Allah'ın kadîm kelâmıdır ve beşer sözü değildir. Kur'ân; ister dinî, ister dünyevî, ister uhrevî olsun ilim ve bilgilerin aslı olduğu için zâtı itibariyle de kerîmdir. Kur'ân, kulların ve beldelerin ıslah edilmesinde fayda ve etkileri itibariyle de kerîmdir. Müslümanlar, din ve dünya konusunda; gayr-i müslimler ise, dünya konusunda Kur'ân'ın hi-

²¹⁷ Bikâî, *Naẓmü'd-dürer*, 19/237.

²¹⁸ Şirbinî, *es-Sirâcü'l-münîr*, 4/195.

²¹⁹ Yavuz, “İ'câzü'l-Kur'ân”, 21/403-404.

dâyetinden faydalanmışlardır.²²⁰ Ancak onun zikrettiği bu yorumlar da kabul edilemez. Zira Kur’ân’ın Allah’a nispet edilmesi ve Allah’ın kadim kelâmı olduğu için kerîm olduğunu söylemiştir ki, bu doğru olamaz. Zira bir şeyin Allah’a nispet edilmesi ve kadîm olması onun kerîm olmasını gerektirmez. Diğer iki yorum da, bu âyetin indiği zamana ve bağlamına uymadığı için kabul edilemez.

SONUÇ

Yüce Allah Kur’ân’da kitabını değişik isimlerle zikrettiği gibi, onun haiz olduğu sıfatları da açıklayarak onu tanıtmıştır. Kur’ân’ın Kur’ân’da geçen sıfatlarından biri de, “kerîm”dir. İnsanlar beğenip hoşlandıkları kitapları üstün sıfatlarla niteleyip övdükleri halde Kur’ân’dan önce bir kitabın kerîm olarak nitelendirildiği duyulmamıştır. Araplar Kur’ân nâzil olmadan önce kerîm sıfatıyla birçok şeyi niteledikleri halde, bir kitabın kerîm sıfatıyla nitelendirilmesi ilk defa Kur’ân’la başlamıştır. Kerîm, zamanla Kur’ân’ın en yaygın kullanılan sıfatı olmuştur. Zira müslümanlar Kur’ân’dan bahsederken ona saygı ve hürmet göstererek çoğunlukla “Kur’ân-ı Kerîm” derler. Kerîm kelimesi, Arapça’da birçok anlamda kullanılmaktadır. Bundan dolayı müfessirler, Kur’ân’ın kerîm sıfatının hangi anlama geldiği veya bu sıfatın ona niçin verildiği konusunda birçok yorum yapmışlardır. Bazı müfessirler kerîm lafzının lugavî anlamını, bazıları Kur’ân’ın üstün özelliklerini, bazıları da Kur’ân’da geçen önemli konuları dikkate alarak onu yorumlamıştır. Ancak Kur’ân’ın kerîm sıfatını onun üstün özelliklerine veya onda bulunan önemli konulara bağlayarak açıklamak çok isabetli değildir. Zira Kur’ân’ın kerîm olarak nitelendirildiği âyetin içinde yer aldığı Vâkıa Sûresi, Mekke’de risâletin 5. veya 6. senesinde ve 46. sırada nâzil olmuştur. Buna göre o zaman Kur’ân’ın neredeyse üçte ikisi nâzil olmamıştı ve dolayısıyla Kur’ân’ın tam olarak hangi özellikleri haiz olduğu ve onda hangi konuların bulunduğu henüz bilinmiyordu. Bu nedenle nübüvvetin 5. veya 6. senesinde nâzil olmuş bir âyette geçen kerîm lafzının Kur’ân’ın tamamı dikkate alınarak yorumlanması doğru değildir. Ayrıca kerîm sıfatının anlamı hakkında yapılan yorumların bu âyetin bağlamıyla uyumlu olup olmadığı da dikkate alınmamıştır. Zira Vâkıa Sûresininin 75-80. âyetlerinde Kur’ân’ın Allah kelâmı olduğuna inanmayan müşriklere hitap edilmiştir. Bu hususun göz

²²⁰ Muhammed b. Muhammed Ebû Şühbe, *Tefsîrû sûreti'l-Vâkı'a* (Cidde: 'Âlemü'l-Ma'rife, 1403/1983), 78-79.

ardı edilmesi, birçok yanlış veya hatalı yorumun ileri sürülmesine neden olmuştur. O halde Kur'ân'ın kerîm sıfatının anlamının doğru tespit edilebilmesi için Vâkıa Sûresinin 77. âyetinin nüzûl zamanı ve bağlamı göz önünde bulundurulmalıdır.

Kerîm kelimesinin lugat anlamı ve Vâkıa Sûresinin 77. âyetinin bağlamı dikkate alınırsa Kur'ân'ın Allah katında değerli manasında kerîm olduğu söylenebilir. Birçok müfessir, bu görüşü kabul ederek onu farklı biçimde ifade etmiştir. Bu âyetin bağlamı da bu manayı desteklemektedir. Zira bundan sonraki âyetlerde geçen Kur'ân'ın kitab-ı meknûnda yani levh-i mahfûzda bulunması, meleklerden başkasının ona dokunamaması ve âlemlerin rabbinden indirilmesi, onun Allah katında değerli olduğuna delâlet etmektedir. Ayrıca Yüce Allah'ın Kur'ân'ı indirmeye başladığı geceyi “leyletü'l-Kadr” diye isimlendirmesi de, Kur'ân'ın Allah katında değerli olduğunu göstermektedir. Zira Kadir gecesinin “azamet ve şeref gecesi” anlamında olduğu söylenmiştir.

Kur'ân'ın kerîm olduğu, birçok münasebetle görülmektedir. Nitekim Kur'ân on beş asırdan beri müslümanlar tarafından gece-gündüz ibadetlerinde ve diğer zamanlarda okunmaktadır. Müslümanlar her konuda Kur'ân'dan ilham almakta, ahlakî değerlerinde Kur'ân'a dayanmakta ve hayatlarının bütün alanlarında Kur'ân'ın talimatlarına uymaya gayret etmektedirler. Hafızlar onu ezberlemekte, kurrâ onun kıraatiyle iştiğal etmekte, müfessirler onu açıklamaya çalışmaktadır. İslâm kültürü ve bilimsel disiplinlerinin temelinde de Kur'ân vardır. İslâm kültüründe ortaya çıkan sanat dallarının ilham kaynağı, Kur'ân'dır. Ayrıca Kur'ân, diğer ilâhî kitaplardan daha fazla ilmî çalışma ve araştırmalara konu olmuş; onunla ilgili sayılamayacak kadar eser telif edilmiş; hatta gayr-i müslimler bile onunla ilgili birçok eser kaleme almışlardır. Dolayısıyla tarih boyunca Kur'ân kadar insanların ilgi ve alakasına mazhar olmuş başka bir kitap yoktur.

Kur'ân'ın kerîm sıfatı, en nihayetinde onun övülmesi, tazim edilmesi ve şanının yüceltilmesiyle alakalıdır. Ancak onu övmek ve tazim etmek için ne söylene azdır. Şu halde kullara düşen vazife, Kur'ân'ın Allah katında değerli ve yüksek mertebeye sahip olduğunu göz önünde bulundurarak ona değer vermek, hürmet edip saygı göstermek, gücü yettiği kadar emir ve yasaklarına uyup gereğini yapmak, böylece onun yüceliğiyle yücelmektir.

KAYNAKÇA

Abdülbâkî, Muhammed Fuâd. *el-Mu‘cemü’l-müfehres li-elfâzi’l-
Kur‘âni’l-Kerîm*. Kâhire: Dâru’l-Hadîs, 1422/2001.

Ali el-Kârî, Nûrüddîn Alî b. Sultân el-Herevî el-Mekkî el-Hanefî. *En-
vârü’l-Kur‘ân ve esrârü’l-furkân*. thk. Nâcî es-Süveyd. 5 Cilt. Beyrût: Dâ-
ru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, 1434/2013.

Âlûsî, Ebû’l-Fazl Şihâbüddîn Seyyid Mahmûd. *Rûhu’l-me‘ânî fi
tefsîri’l-Kur‘âni’l-‘azîm ve’s-seb‘i’l-me‘ânî*. 30 Cilt. Beyrût: Dâru İh-
yâ’i’t-Türâsi’l-‘Arabî, ts.

Âsım Efendî, Mütercim. *Kâmûsu’l-Muhît Tercümesi*. ed. Mustafa Koç.
6 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2014.

Askerî, Ebû Hilâl. *Kitâbü’l-Furûk*. thk. Muhammed İbrâhim Selîm. Kâ-
hire: Dâru’l-‘İlm ve’s-Sekâfe, ts.

Baklî, Ebû Muhammed Sadrüddîn Rûzbihân b. Ebî Nasr. *‘Arâ’i-
sü’l-beyân fi haqâ’iki’l-Kur‘ân*. thk. Şeyh Ahmed Ferîd el-Mezîdî. 3 Cilt.
Beyrût: Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, 1429/2008.

Bâlîsânî, Muhammed Tâhâ. *Hüsni’l-beyân fi tefsîri’l-Kur‘ân*. 7 Cilt.
Beyrût: Dâru İhyâ’i’t-Türâsi’l-‘Arabî, 1438/2017.

Begavî, Muhyissünne Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mes‘ûd. *Me‘âli-
mü’l-tenzil*. thk. Muhammed Abdullâh en-Nemr vd. 8 Cilt. Riyâd: Dâru
Taybe li’n-Neşr ve’t-Tevzî‘, 1409/1989.

Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin. *Kitâbü’l-Esmâ’ ve’s-şıfât*. thk.
Abdullâh b. Muhammed el-Hâşidî. 2 Cilt. Cidde: Mektebetü’s-Sevâdî
li’t-Tevzî‘, 1413/1993.

Beyzâvî, el-Kādî Nâsırüddîn Ebû Saîd Abdullâh b. Ömer b. Muham-
med eş-Şirâzî. *Envârü’l-tenzil ve esrârü’l-te’vil*. thk. Muhammed Subhî
b. Hasan Hallâk - Mahmûd Ahmed Atraş. 3 Cilt. Dimaşk: Dâru’r-Reşîd
- Beyrût: Dâru’l-Eymân, 1421/2000.

Bikâî, Ebû’l-Hasen Burhânüddîn İbrâhîm b. Ömer b. Hasen. *Naż-
mü’l-dürer fi tenâsübi’l-âyât ve’s-süver*. 22 Cilt. Kâhire: Dâru’l-Kitâbi’l-İs-
lâmî, ts.

Bomba, Âdem. *Esmâ’ü’l-Kur‘âni’l-Kerîm ve esmâ’ü süverihî ve âyâtih*.
Dubey: Merkezü Cum‘ati’l-Mâcid li’s-Sekâfe ve’t-Türâs, 1430/2009.

Bursevî, İsmâil Hakkı. *Kitâbü’l-Furûk*. İstanbul: İşaret Yayınları, 2. Ba-
sım, 2016.

Bursevî, İsmâil Hakkı. *Rûhu’l-beyân fi tefsîri’l-Kur‘ân*. thk. Abdullatîf
Hasan Abdurrahmân. 10 Cilt. Beyrût: Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, 4. Basım,
1439/2018.

Bustânî, Butrus. *Muḥîtu’l-Muḥît*. Beyrût: Mektebetü’l-Lubnân, 1987.

Büleyhî, Sâlih b. İbrâhim. *el-Hüdâ ve'l-beyân fi esmâ'i'l-Ḳur'ân*. 2 Cilt. Riyâd: Matbû'atu Câmi'ati'l-İmâm Muhammed b. Su'ûd el-İslâmiyye, 2. Basım, 1404/1984.

Cevherî, İsmâil b. Hammâd. *eş-Şihâh: Tâcü'l-luġa ve Şihâhu'l-'Arabîyye*. thk. Ahmed Abdülgafûr Attâr. 7 Cilt. Beyrût: Dâru'l-'İlm li'l-Melâyin, 4. Basım, 1410/1990.

Cürcânî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf. *et-Ta'rîfât*. Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-'İlmiyye, 1424/2003.

Çetin, Abdurrahman. "Kur'ân'a Göre Kur'ân'ın İsim ve Sıfatları". *Uluğdağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/5 (1993), 67-103.

Dâmegânî, Ebü Abdillâh Hüseyin b. Muhammed. *Kâmûsü'l-Ḳur'ân: İşlâhu'l-vücûh ve'n-nezâ'ir fi'l-Ḳur'âni'l-Kerîm*. thk. Abdülazîz Seyyidü'l-ehl. Beyrût: Dâru'l-'İlm li'l-Melâyin, 4. Basım, 1983.

Dinçer, Ferit. "KRM/م ك Köklü Türevlerin Sarfî Tahlili ve Anlamları". *İslâmî İlimler Dergisi* 15/1 (Mart 2020), 139-175.

Durmuş, Zülfikar. *Kur'an'a Göre Kur'an*. İstanbul: Raġbet Yayınları, 2012.

Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelüsî. *Tefsîru'l-bahri'l-muḥîṭ*. thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd - Alî Muhammed Muavviz. 8 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-'İlmiyye, 1413/1993.

Ebû Şühbe, Muhammed b. Muhammed. *Tefsîrû sûreti'l-Vâkı'a*. Cidde: 'Âlemü'l-Ma'rife, 1403/1983.

Ebüs-suûd, Muhammed b. Muhammed b. Mustafâ el-İmâdî el-Hanefî. *İrşâdü'l-'akli's-selîm ilâ mezâyâ'l-Kitâbi'l-Kerîm*. 6 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-'İlmiyye, 1419/1999.

Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır. *Hak Dini Kur'an Dili*. 10 Cilt. y.y.: Eser Neşriyat, ts.

Erdoğan, Mehmet. "Kinânî, Abdülazîz b. Yahyâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/32. Ankara: TDV Yayınları, 2002.

Esed, Muhammed. *Kur'an Mesajı: Meâl-Tefsir*. çev. Cahit Koytak - Ahmet Ertürk. 3 Cilt. İstanbul: İşaret Yayınları, 9. Basım, 2015.

Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed. *Tehzîbü'l-luġa*. thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn. 15 Cilt. Kâhire: ed-Dâru'l-Mısıriyye, ts.

Fenârî, Şemseddin Muhammed b. Hamza. *'Aynü'l-a'yân*. Dersaadet: Rıfat Bey Matbaası, 1325/1908.

Feyyûmî, Ahmed b. Muhammed b. Alî. *el-Mişbâhu'l-münîr*. Beyrût: Mektebetü'l-Lubnân, 1987.

Fıġlalı, Ethem Ruhi. "Alî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/371-374. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.

Fîrûzâbâdî, Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb. *Beşâ'iru zevi't-temyîz fi leṭâ'ifi'l-kitâbi'l-'azîz*. thk. Muhammed Alî en-Neccâr - Abdülalîm et-Tahavî. 6 Cilt. Beyrût: el-Mektebetü'l-'İlmiyye, ts.

Fîrûzâbâdî, Mecdüddîn Muhammed b. Ya'küb. *el-Ğâmûsü'l-muhîf*. Beyrût: Dâru İhyâ'î't-Türâsî'l-'Arabî, 1424/2003.

Haig, T. W. "Kerim". *MEB İslam Ansiklopedisi*. 6/588. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1977.

Halîl b. Ahmed el-Ferâhidî. *Kitâbü'l-'Ayn*. thk. Abdülhamîd Hindâvî. 4 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-'İlmiyye, 1424/2003.

Halîmî, Ebû Abdillâh Hüseyin b. Hasen. *el-Minhâc fî şu'abi'l-îmân*. thk. Hilmî Muhammed Fûde. 3 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1399/1979.

Harman, Ömer Faruk. "Lokman". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27/205-206. İstanbul: TDV Yayınları, 2003.

Hâzin, Alâüddîn Alî b. Muhammed b. İbrâhîm. *Lübâbü't-te'vîl fî me'âni't-tenzil*. 4 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-'İlmiyye, 1425/2004.

İbn Acîbe, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed. *el-Bahrü'l-medîd fî tefsîri'l-Ğur'âni'l-mecîd*. thk. Ahmed Abdullah el-Kureşî Raslân. 6 Cilt. Kâhire: y.y., 1419/1999.

İbn Âdil, Ebû Hafis Ömer b. Alî b. Âdil ed-Dımaşkî el-Hanbelî. *el-Lübâb fî 'ulûmi'l-Kitâb*. thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd - Alî Muhammed Muavviz. 20 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-'İlmiyye, 1419/1998.

İbn Âşûr, Muhammed Tâhir. *Tefsîru't-tahrîr ve't-tenvîr*. 30 Cilt. Tunus: ed-Dâru't-Tunûsiyye li'n-Neşr, 1984.

İbn Atıyye, el-Kâdî Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib b. Atıyye el-Endelüsî. *el-Muharrerü'l-vecîz fî tefsîri'l-kitâbi'l-'azîz*. thk. Abdüsselâm Abdüşşâfî Muhammed. 6 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-'İlmiyye, 1422/2001.

İbn Ebû Hâtîm, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî. *Tefsîrü'l-Ğur'âni'l-'azîm*. thk. Es'ad Muhammed et-Tayyib. 10 Cilt. Mekke: Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, 1417/1997.

İbn Fâris, Ebû'l-Hüseyin Ahmed b. Fâris b. Zekerıyyâ. *Mu'cemü mekâyisi'l-luğa*. thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn. 6 Cilt. y.y.: Dâru'l-Fikr, 1399/1979.

İbn Kayyim, el-Cevziyye. *Bedâi'u't-tefsîr*. thk. Yüsrî Seyyid Muhammed - Sâlih Ahmed eş-Şâmî. 3 Cilt. Riyâd: Dâru İbni'l-Cevzî, 1427/2006.

İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbüddîn Ömer. *Tefsîrü'l-Ğur'âni'l-'azîm*. thk. Sâmî b. Muhammed es-Selâme. 8 Cilt. Riyâd: Dâru't-Taybe, 2. Basım, 1420/1999.

İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî. *Te'vîlü müşkili'l-Ğur'ân*. thk. Seyyid Ahmed Sakr. Kâhire: Dâru't-Türâs, 2. Basım, 1393/1973.

İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrerem. *Lisânü'l-'Arab*. 15 Cilt. Beyrût: Dâru Sâdir, ts.

İbn Sîde, Ebü'l-Hasen Alî b. İsmâîl b. Sîde el-Mürsî. *el-Muḥkem ve'l-muḥtû'l-a'zam*. thk. Abdülhamid Hindâvî. 11 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1421/2000.

İbn Teymiyye, Takıyyüddin. *Mecmû'atü'l-fetâvâ*. 39 Cilt. Mansûra: Dâru'l-Vefâ li't-Tıbâ'a ve'n-Neşr ve't-Tevzî', 3. Basım, 1426/2005.

İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed. *Nüzhetü'l-a'yüni'n-nevâzîr fi 'ilmi'l-vücûh ve'n-nezâîr*. thk. Muhammed Abdülkerîm Kâzım er-Râdî. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 3. Basım, 1407/1987.

İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed. *Zâdü'l-mesîr fi 'ilmi't-tefsîr*. 9 Cilt. Beyrût: el-Mektebetü'l-İslâmî, 3. Basım, 1404/1984.

İbrâhim Mustafa vd. *el-Mu'cemü'l-Vasît*. 2 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1996.

İsmâîl, Mervân Nûrî. “Şîfâtü'l-Ḳur'âni'l-Kerîm el-muḳterine bi esmâ'ih (Dirâse mu'cemiyye)”. *Mecelletü Midâdi'l-Âdâb* 13 (2017), 83-121.

İzutsu, Toshihiko. *Kur'an'da Allah ve İnsan*. çev. Süleyman Ateş. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1975.

John, Penrice. *Kur'an Sözlüğü*. çev. Ömer Aydın. İstanbul: İşaret Yayınları, 2010.

Kadioğlu, Abdullah. *Kur'an'ın Sıfatları ve Kur'an Tefsirine Etkisi*. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015.

Karaman, Hayreddin vd. *Kur'an Yolu*. 5 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 4. Basım, 2012.

Kâsım, Ahmed b. Abdurrahmân. *Kitâbü Tefsîri'l-Ḳur'an bi'l-Ḳur'an ve's-sünneti ve'l-âşâr*. 6 Cilt. Riyâd: Dâru Künûzi'l-İşbilya, 2. Basım, 1436/2010.

Kattân, Mennâ'. *Mebâhiş fi 'ulûmi'l-Ḳur'an*. Kâhîre: Mektebetü Vehbe, 2000.

Kaya, Ali. “Câhiliyeden Kur'an'a Kerem Kavramı”. *Dergiabant* 9/1 (Mayıs 2021), 371-402.

Kılıç, Hulusi. “Fîrûzâbâdî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13/142-145. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.

Kılıç, Hulusi. “Belâgat”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/380-383. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

Koçyiğit, Talat. *Kur'an-ı Kerîm Meâl ve Tefsîri*. 7 Cilt. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2016.

Kudat, Aydın. *Kırâatları Hüccetlendirmede Dilbilim Olgusu*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016.

Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr. *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*. thk. Abdullâh b. Abdülmuhsin et-Türkî. 24 Cilt. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1427/2006.

Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr. *el-Esnâ fî şerhi esmâ'illâhi'l-hüsnâ*. thk. Muhammed Hasan Cebel. 2 Cilt. Tanta: Dâru's-Sahâbe li't-Türâs, 1416/1995.

Kuşeyrî, Ebü'l-Kâsım Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik. *Leţâ'ifu'l-işârât*. thk. Abdüllatîf Hasen Abdurrahmân. 3 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2. Basım, 1428/2007.

Lammens, H. "Mekke". *MEB İslam Ansiklopedisi*. 7/630-636. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1978.

Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed. *Te'vîlâtü'l-Kur'an*. thk. Ahmet Vanlıoğlu vd. 18 Cilt. İstanbul: Mizan Yayınevi, 2005-2007.

Mâverdî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb. *en-Nüket ve'l-uyûn*. 6 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye - Müessesetü'l-Kütübi's-Sekafiyye, ts.

Mehmet Vehbî. *Hulâsâtü'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'an*. 16 Cilt. İstanbul: Üçdal Neşriyat, 4. Basım, ts.

Merâgî, Ahmed Mustafa. *Tefsîrû'l-Merâgî*. 30 Cilt. Kâhire: Şerike Mektebe ve Matba'a Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve Evlâduh, 1365/1946.

Mevdûdî, Ebü'l-A'lâ. *Tefhîmu'l-Kur'an*. çev. Muhammed Han Kayanî vd. 7 Cilt. İstanbul: İnsan Yayınları, ts.

Mukâtil b. Süleymân, Ebü'l-Hasen. *el-Vücûh ve'n-nezâ'ir fi'l-Kur'âni'l-Azîm*. thk. Hâtim Sâlih ed-Dâmin. Dubey: Merkezu Cum'a-ti'l-Mâcid li's-Sekâfe ve't-Türâs, 1427/2006.

Mukâtil b. Süleymân, Ebü'l-Hasen. *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*. thk. Abdullâh Mahmûd Şehhâte. 5 Cilt. Beyrût: Dâru İhyâ'i't-Türâsi'l-'Arabî, 1423/2002.

Nahecuvânî, Ni'metullâh b. Mahmûd. *el-Fevâtihu'l-ilâhiyye ve'l-mefâtihu'l-gaybiyye*. Dârülhilâfetilâliyye: Matbaa-i Osmâniye, 1325/1907.

Nehhâs, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâil. *İ'râbü'l-Kur'an*. Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, 2. Basım, 1429/2008.

Nesefî, Ebû Hafs Necmüddîn Ömer b. Muhammed b. Ahmed. *et-Teyisîr fi't-tefsîr*. thk. Maher Edîb Habbûş. 15 Cilt. İstanbul: Dâru'l-Lübâb, 1440/2019.

Nesefî, Ebü'l-Berekât Abdullâh b. Ahmed b. Mahmûd. *Medârikü't-tenzîl ve haķâ'iku't-te'vîl*. 3 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 3. Basım, 1419/1998.

Öztürk, Mustafa. *Kur'an, Vahiy, Nüzûl*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016.

Râgıb el-İsfahânî. *Müfredâtü elfâzi'l-Kur'an*. thk. Safvân Adnân Dâvûdî. Dimaşk: Dâru'l-Kalem, 1423/2002.

Râzî, Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin. *Mefâtîhu'l-ğayb*. 32 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Fikr li't-Tibâ'a ve'n-Neşr ve't-Tevzî', 1401/1981.

Sâhib b. Abbâd, Ebü'l-Kâsım İsmâîl b. Abbâd b. Abbâs et-Tâlekânî. *el-Muḥîṭ fi'l-luġa*. thk. Muhammed Hasan Âl-i Yâsîn. 11 Cilt. Beyrût: 'Âlemü'l-Kütüb, 1414/1994.

Sa'lebî, Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm. *el-Keşf ve'l-beyân*. thk. Ebû Muhammed b. Âşûr. 10 Cilt. Beyrût: Dâru İhyâ'i't-Türâsi'l-'Arabî, 1422/2002.

Sâlih, Subhî. *Mebâhiş fi 'ulûmi'l-Kur'an*. Beyrût: Dâru'l-'İlm li'l-Melâyin, 10. Basım, 1977.

Sem'ânî, Ebü'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed b. Abdilcebbâr et-Temîmî el-Mervezî. *Tefsîrû'l-Kur'an*. thk. Ebû Temîm Yâsir b. İbrâhîm - Ebû Bilâl Ganîm b. Abbâs. 6 Cilt. Riyâd: Dâru'l-Vatan, 1418/1997.

Semerkindî, Ebü'l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm. *Tefsîrû's-Semerkindî*. thk. Alî Muhammed Muavviz vd. 3 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1413/1993.

Semîn el-Halebî, Ahmed b. Yûsuf b. İbrâhîm. *'Umdetü'l-huffâz*. thk. Muhammed Bâsil Uyûn es-Sûd. 4 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1417/1996.

Seâlibî, Ebû Zeyd Abdurrahmân b. Muhammed b. Mahlûf. *el-Cevâhirü'l-hisân fi tefsîri'l-Kur'an*. thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd - Alî Muhammed Muavviz. 5 Cilt. Beyrût: Dâru İhyâ'i't-Türâsi'l-'Arabî - Müessesetu't-Târihi'l-'Arabî, 1418/1997.

Seyyid Kutub. *Fî Zılâli'l-Kur'an*. 6 Cilt. Beyrût: Dâru'ş-Şurûk, 32. Basım, 1423/2003.

Siddîk Hasan Han, Ebü't-Tayyib Siddîk Bahâdır Hân b. Hasen b. Alî Hüseyin el-Kannevcî. *Fetḫu'l-beyân fi maḳâsidi'l-Kur'an*. 15 Cilt. Beyrût: el-Mektebetü'l-'Asriyye, 1412/1992.

Sivâsî, Şehâbeddîn. *Uyûnü't-tefâsîr li'l-fuzalâ'i's-semâsîr*. thk. Bahattin Dartma. 4 Cilt. Beyrût: Dâru Sâdır, 1427/2006.

Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Kur'an*. 2 Cilt. Dimaşk: Dâru İbn Kesîr, 5. Basım, 1422/2002.

Sülemî, Ebû Abdurrahmân Muhammed b. el-Hüseyin b. Mûsâ el-Ezdî. *Hakâ'iku't-tefsîr*. thk. Seyyid İmrân. 2 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1421/2001.

Şa'râvî, Muhammed Mütevellî. *Tefsîru'ş-Şa'râvî*. 20 Cilt. y.y.: Dâru Ahbâri'l-Yevm, 1991.

Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed. *Fethu'l-ka-dîr*. 5 Cilt. Kuveyt: Dâru'n-Nevâdir, 1431/2010.

Şimşek, M. Sait. *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*. 5 Cilt. İstanbul: Beyan Yayınları, 2016.

Şirbinî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed el-Hatîb. *es-Sirâcü'l-münîr*. 4 Cilt. Kâhire: Dâru't-Tibâ'a, 1285/1868.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'an*. thk. Abdullâh b. Abdülmuhsin et-Türkî. 26 Cilt. Kâhire: Hicr li't-Tibâ'a ve'n-Neşr ve't-Tevzî' ve'l-İ'lân, 1422/2001.

Topaloğlu, Bekir. "Vâkıa Süresi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/470-471. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

Useymîn, Muhammed b. Sâlih, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-kerîm: el-Hucurât, Kâf, ez-Zâriyât, et-Tûr, en-Necm, el-Kamer, er-Rahmân, el-Vâkıa, el-Hadîd*. Riyâd: Dâru's-Süreyyâ li'n-Neşr, 1425/2004.

Vâhidî, Ebû'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed. *et-Tefsîrü'l-basîf*. 25 Cilt. Riyâd: Câmi'atü'l-İmâm Muhammed b. Su'ûd el-İslâmiyye, 1430/2009.

Vânî, Mehmed b. Mustafa. *Vankulu Lugatı*. ed. Mustafa Koç. 2 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2014.

Yavuz, Yusuf Şevki. "İ'câzü'l-Kur'an". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/403-406. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

Zebîdî, Seyyid Muhammed el-Murtazâ el-Hüseynî. *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*. 40 Cilt. Kuveyt: et-Türâsü'l-'Arabî, 1421/2000.

Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhîm b. Serî. *Me'âni'l-Kur'an ve i'râbüh*. thk. Abdülcelîl Abduh Şelebî. 5 Cilt. Beyrût: 'Âlemü'l-Kütüb, 1408/1988.

Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhîm b. Serî. *Tefsîru esmâ'illâhi'l-hüsnâ*. thk. Ahmed Yûsuf ed-Dekkâk. Dımaşk: Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs, 1395/1975.

Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer. *el-Keşşâf 'an hakâ'iki gâvâmizi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fi vücûhi't-te'vîl*. 4 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1424/2003.

Zerkeşî, Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh. *el-Burhân fi 'ulûmi'l-Kur'an*. 4 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1422/2001.

Zuhaylî, Vehbe. *et-Tefsîru'l-münîr fi'l-'akîde ve's-şerî'a ve'l-menhec*. 17 Cilt. Dımaşk: Dâru'l-Fıkr, 10. Basım, 1430/2009.

Zührî, Ebû Bekr Muhammed b. Müslim b. Ubeydillâh İbn Şihâb. *en-Nâsih ve'l-mensûh*. thk. Hâtim Sâlih ed-Dâmin. Beyrût: Muesse-setü'r-Risâle, 3. Basım, 1417/1998.

Zürkânî, Muhammed Abdülazîm. *Menâhilü'l-'irfân fi 'ulûmi'l-Kur'an*. thk. Ahmed b. Alî. 2 Cilt. Kâhire: Dâru'l-Hadîs, 1422/2001.